

Домінік Фортъє
Книжкова обитель

Фреду і Зое присвячується

Книжкова обитель

Уперше я його побачила, коли мені було тринадцять, вік переходу від дитинства до юності, тобто вже відомо, хто ти є, проте ще невідомо, чи ти ним колись станеш. Це було як удар блискавки. Я не пригадую нічого важливого, окрім впевненості, відчуття подиву такого глибокого, що воно скидалося на ступор: я потрапила до місця, яке шукала, хоча нічого про нього й не знала і навіть не мала гадки, чи існує воно насправді.

Протягом наступних двадцяти п'яти років я його не бачила. Коли настав час повернутися, я почала з того, що радила нам туди не їхати: у нас мало часу, щоб повернутися до Парижа; передають дощ; безсумнівно там будуть орди туристів. Насправді я боялася, як щоразу, коли повертаєшся у місце свого дитинства, знайти його зменшеним, що означало б одне з двох: або воно видавалося великим тому, що наші очі були маленькими, або ж ми поволі загубили нашу здатність захоплюватися, — й обидва ці висновки невтішні. Але він не змінився, а я — і поготів.

* * *

Незалежно від кута, під яким його розглядати, неможливо точно визначити, де дикий камінь, а де починається собор. Скажімо, то сама скеля стискається, випрямляється і витончується, без людського втручання, щоб набути форми абатства. Камінь, який одного ранку вирішує піднятися до неба і зупиняється тисячу років по тому. Проте він не завжди мав той вигляд, який ми знаємо сьогодні; звичний обрис, об'єкт незліченних фотографій, прикрашений стрілою, на якій танцює архангел, з'явився тільки у ХІХ столітті.

До VII сторіччя не було навіть гори Монт-Сент-Мішель; кам'янистий острівець, на якому сьогодні височить абатство, був відомий під назвою Монт-Томб, гора-могила, — двічі гора, тобто скидається на те, що *могила* означає не поховання, а просто височину.

Десь у VI столітті два самітники жили на Монт-Томб, вони спорудили там дві невеличкі каплиці, одну на честь святого Етьєна

(першого християнського мученика), іншу — святого Симфоріяна (якому завдячуємо цим висловом, дивним і геніальним водночас, сказаним у час його мучеництва: «Світ минає як тінь»). Їхнє існування минало в цілковитій самотності, вони присвячували свої дні молитвам, а ночі — святим видінням. Вони жили без нічого: у кожного були ряса, мантія і ковдра, на двох один ніж. Коли їм не вистачало їжі, вони запалювали багаття з моху і сирої трави. На березі мешканці помічали дим і вантажили на осла провіант. Тварина сама йшла на острівець, щоб підживити святих старців, які не бажали заплямовувати себе зносінами із собі подібними. Вони розвантажували провізію з дещо важким серцем, оскільки воліли б не потребувати ніякої іншої їжі, окрім власної віри. Осел повертався тією ж дорогою, з порожніми кошиками, які плескали його по боках, легкою ходою по піску затоки.

Легенда, точніше одна з варіацій легенди, свідчить, що якимось дорогою осла перетнулася зі шляхом вовка, який його загриз. І відтоді саме вовк носив їжу самітникам.

* * *

Протягом першого літа моєї доні ми щоранку ходили гуляти. Через кілька хвилин вона засинала у своєму візочку, я зупинялася в парку Джойс чи у парку Прагт, щоб подивитися на качок. Це була мить великого спокою, часто єдина за весь день. Я сідала на лавку у затінку дерева, виймала з сумки на візочку блокнотик Молескін і фломастер і слідувала як уві сні за цим чоловіком, вік якого п'ять століть, який жив серед каменів Монт-Сент-Мішель. У його історію впліталися крики каченят, подих вітру у двох гінкго, чоловічому і жіночому деревах, біганина білок у великій катальпі з широким, як обличчя, листям, тремтіння повік моєї доньки, яка поринула у сон. Я їх теж занотовувала впереміш на папері, бо мені здавалося, що ці миттєвості були надзвичайно важливими, і якщо їх не взяти на замітку, то вони щезнуть для мене назавжди. Цей записник був наполовину романом, а наполовину записами спостережень, нотатками для пам'яті.

Часто увечері в мене не було сил перед сном заносити до будинку дитячий візочок. Якимсь вночі була сильна буря, яка все залила. Уранці блокнотик був удвічі грубшим і став схожим на просякнуту водою губку. Його сторінки деформувалися, половина слів зникла — точніше

середина: половина з правого краю непарної сторінки і половина з лівого краю парної сторінки. Останнє читалося ще доволі ясно, але на півдороги слова розпливалися, світлішали, змивалися і зрештою повністю зникали. Можливо, саме так, у каламуті чорнила, моя історія розчинилася в історії Гори. Зараз я вже нездатна їх роз'єднати.

Ця потішна пригода дуже схожа на фінальну сцену в одному з моїх романів «Правильне використання зірок», де леді Джейн перекидає чашку з чаєм на географічну мапу, яку до цього малювала багато годин, і кольори розчиняються на її очах. Тут я не можу нічого вдіяти. Якби я це вигадала, то написала б інакше. Тож бо, щодня слова тонуть у дощі, сльозах, чаї, історії, змішуються, минуле й теперішнє переплутуються, камені й дерева розмовляють над нашими головами.

Як ці 2 чоловіки, які ніколи
не існували і яких я пробую
вигадувати о-о часно
г на якій вони живуть,

вони роблять, щоб
зустріти на березі
парк Пратт;
я знаю, що вони
написали.

Цієї ночі мені снилося, що абатство
пустилося в дрейф по морю
штормів, ледве торкалися,
стирали хвилі заввишки з

* * *

Цього благословенного року 14** посеред затоки постала Гора; у центрі її височіло абатство. А в ньому, посередині, навколо його серця, розташувалася монастирська церква. Усередині трансепта лежав чоловік. У серці цього чоловіка була печаль, така глибока, що й затоки не вистачило б, щоб її вмістити.

У нього не було віри, та церква не ображалася. Бувають страждання такі великі, що звільняють вас від обов'язку вірити. Розпростертий на плитах, руки розкинуті, Елуа сам був хрестом.

У певний час абатство затихає, а зали порожніють. Від заутрені до утрені, коли вниз спадає синє світло, час зупиняється, щоб перевести подих. Цей час не для пересічних чоловіків, які спокійно хропуть: він належить хворим, божевільним і закоханим. Це час, коли я прокидався біля сонної Анни, щоб послухати її легеньке дихання. Пози, в яких вона спала, були найнеймовірнішими: руки зігнуті, ноги схрещені, наче Морфей розважався, змушуючи її уві сні робити так для мене. Крізь вікно я бачив синє небо ще темного океану. Через кілька хвилин розвидниться, і день настане для всіх, та ця мить належала тільки мені.

Я ще й тепер просинаюсь у цей непевний час між ніччю і днем, і вже більше року потому я все ще шукаю її сонне тіло біля себе. Щоразу потребую кількох секунд, перш ніж я знову усвідомлюю цей простий факт: її вже немає. Я втрачаю її знову щоранку перед сходом сонця. Здавалося, що той самий біль, який відчуваю щодня, мав би притуплятися, як затуплюється лезо ножа, яким з силою ріжуть м'ясо, але це не так. Щодня я втрачаю її як уперше. Вона не перестає вмирати.

Я не Божа людина, я не людина науки. Я був художником, та вже ним не є. Усім тим малим, що мені відомо про світ, я завдячую розповідям тих, хто більш ученіший за мене. Ось що я знаю: *я кохаю жінку, а вона мертва.*

Ця жінка не була моєю. Вона була одружена з іншим, проте не належала нікому. Вона мала чорне, як смола, волосся і очі кольору, якого я ніколи не зустрічав у інших, ні до, а ні опісля. Сьогодні вона в землі, погрижена червами. Роберт нелюб'язно відповідає на мої розпитування щодо потойбічного світу. Мені хочеться вірити, як вірить він, що вона знаходиться біля Бога-Батька в його царстві в компанії праведників. Я не знаю, як поєднати ці дві ідеї. Чи може так бути, що царство Боже заповнене червами, і всі, і кожен там ходить навпомацки, обличчя спотворене, очниці порожні? А потім дзвонять до заутрені, монахи встають і йдуть довгою вервечкою до каплиці, де прославляють прийдешній день.

Вона була донькою дуже багатого торговця, я ж був нічийм сином.

Досить вправний художник, я навчався в одній майстерні, де мені спочатку довіряли наповнювати пейзажі заднього плану, на яких інші, досвідченіші, зображали портрети багатіїв і можновладців, а потім і до

мене дійшла черга малювати їхню подобу. За кілька років у мене набралось вдосталь клієнтів, щоб я зміг залишити майстерню і приймати покупців у себе. Я рано зрозумів перевагу додавати буржуа благородства, відсутнього на їхніх обличчях. Вони знаходили себе гарнішими на моїх картинах, ніж у своєму дзеркалі, і поверталися до мене, коли наставав час малювати їхніх дружин чи коханок.

Незабаром я здобув певне визнання, і для вершків суспільства стало гарним тоном мати свій портрет, виконаний Елуа Леру. Кажу так без марнославства: у місті було мало портретистів, і жоден не працював так швидко, як я, тож роботи мені не бракувало. Через деякий час я навіть міг дозволити собі відмовляти. Поміж тих, хто до мене звертався, я віддавав перевагу тим, хто добре платив і міг мене розважити. Минула вже та часина, коли я малював нотаріусів і священиків у їхніх сумних одежах. Для задоволення я робив радше ескізи птахів, які шугають в небі, дзьобають, будують гнізда чи годують свою малечу. Мені подобалися їхні кольори і те, що вони не залишалися на одному місці. А ще мені подобалося, що вони геть не зважали на мою присутність. Я почав також малювати яйця, що відволікало мене від іншого.

Якщо я їй погодився зробити цього тижня портрет юної дівчини на виданні, то тільки щоб допомогти одному своєму товаришеві, який мав певні зобов'язання перед сім'єю. Та навіть тоді я виявив обережність і запитав, чи вона гарненька.

— Цього не знаю, — відповів товариш. — Та знаю, що вона молода.

— Це вже щось, — відказав я, уявляючи одну з цих блідих отроковиць, з яких робили малюнок, коли вирішували віддати їх якомусь далекому і підозрілому сеньйорові, який хотів бачити їх, перш ніж брати якісь зобов'язання.

Уранці, коли перед першим сеансом проводив рукою по тополиній дошці, щоб пересвідчитися, що на ній не залишилося слідів від задилок і скалок, я вже підготувався підправити колір рум'янцю, пом'якшити вигин підборіддя чи вкоротити занадто довгий ніс, у супроводі гувернантки увійшла вона. Кутиком ока я примітив, що вона струнка і брюнетка, але не обернувся одразу, даючи їй час вивчити полотно, перед яким вона повинна сидіти, і на якому було накидано малюнок, серпантин дороги в сільській місцевості. За роки роботи я

помітив наступне: люди, які готуються, щоб намалювали їхній портрет, майже завжди почуваються незручно. У своєму збентеженні вони виказують дещо, що потім прагнуть приховати від мене протягом довгих годин позування і що незалежно від них стає частиною їхнього портрета. Це сум'яття, в якому вони розкривають себе, не бажаючи цього, ставало таким собі фоном, невидимим, але відчутним, і забарвлювало решту картини. Та коли я все ж повернувся, вона спиралася на розкладного стільця, якого я дістав для неї, і дивилася на мене очима, колір яких я не зміг би назвати і сьогодні. Збентежений, я впустив пензля, якого тримав у руці, а намагаючись його впіймати, я перекинув глечик із водою.

— Не нервуйтеся. Усе мине якнайліпше, — сказала вона з легкою усмішкою.

Якби навіть моє життя залежало від того, я не зміг би сказати, чи вона щиро намагалася мене заспокоїти, а чи просто кепкувала з мене.

Першого дня я зробив лише овал її обличчя; зображене спереду; три чверті; купається в світлі полудня, яке вливалось через вікно; з боку; штори наполовину зсунуті, у полум'ї свічки, яка залишала якусь частину в тіні.

Другого дня я наніс просту зачіску, що стягувала назад її чорні кучері, накладав її високого лоба і дуги її брів на білій шкірі. Третього дня увесь сеанс повністю я провів за спогляданням і вивченням своєї дошки, ще майже порожньої, наче вимірював відстань між однією й іншою. Підійшовши до неї, я простяг руку, щоб перекласти пасмо волосся, проте гувернантка завадила мені і сама переклала непокірний кучерик за вухо, тимчасом як Анна залишалася нерухомою і дивилася просто перед собою. Четвертого дня я їй пояснив, що потребуватиму ще щонайменше тиждень, щоб закінчити портрет. Коли казав ці слова, я думав: місяць, у крайньому разі місяць, а то і два.

— Ти ж знаєш, що тобі не заплатять більше, — нагадав мій товариш, який прийшов на прохання сім'ї подивитися, як просувається робота над портретом.

Він трішки занепокоївся тим, на що все повертало. Я клацнув язиком, що означало, що це не має жодного значення.

Вона приходила щодня зранку, ближче до його середини, і залишалася допоки освітлення в майстерні не починало змінюватися.

Увесь цей час вона сиділа, сиділа нерухомо, як статуя, тільк усмішки на вустах і в очах. Вона спостерігала за мною зі спокійною зацікавленістю, питань не ставила. У перші дні я теж не говорив, і в кімнаті було чути тільки шурхотіння пензля по дерев'яній дошці, а ще голосне дихання гувернантки.

Коли вона йшла, я залишався сидіти біля її незакінченої картини, неспроможний відділити себе від неї. Сама думка, що за кілька днів вона вже не приходитиме в мою майстерню, була для мене нестерпною, такою ж недоречною, наче мені сказали, що я маю жити без Сонця чи без власних рук. Я знаходив певну розраду біля картини, яка була почасти її молодшою недосконалою сестрою. Однак із портретом мені також доведеться розлучитися.

Якось увечері я поставив другий мольберт поряд із тим, який тримав уже почату картину. На цей другий мольберт я поставив дубову дошку, меншу за першу, на дотик вона була як жіноча щічка. У сутінках я почав малювати на ній другий портрет Анни, наполовину портрет із портрета, а наполовину плід моєї уяви.

Обличчя було світлою маскою в оточенні її розпущеного волосся, яке перекочувалося темними хвилями. Губи ледь-ледь розтулені (чи бачив я хоч колись її зуби?) зображені розтягнутими, — це я придумав їй, — у щось середнє між усмішкою і насмішкою. Для очей я змішував свої найдорожчі порошки, аж поки не отримав пасту густу і майже безбарвну, яку я, бо нічого ліпшого не було, наніс на срібну фольгу, в якій вгадувався тьмянний блиск яечної емульсії.

Робота над обома портретами просувалася майже в одному ритмі; на відміну від Пенелопи, яка протягом ночі знищувала виконану вдень роботу, я використовував ніч для того, щоб успішно працювати над своїм справжнім твором, якому я й присвячував години від заходу і до сходу Сонця. Я засинав, зморений утомою, з першими світанковими променями. До приходу Анни я старанно ховав будь-які сліди цього нічного портрета, але одного ранку виснаження здолало мене. Я звалився, як був, одягнений, на купу ковдр, кинутих у кутку, і мені снилися дюни, на які потроху наступало море.

Коли я прокинувся, вона стояла перед другим портретом. Побачивши їх отак поряд, моєю першою думкою стало, що моя

картина була не на висоті. І моє серце стислося. Та щойно зрозумів, що я вже її не побачу, те, що стискало мої груди, перетворилося на біль.

Поки я підводився і намагався привести в порядок свій одяг і волосся, щоб надати собі хоч якогось вигляду, вона повернулася до мене і проказала ясным голосом, вказуючи на меншу з двох картин:

— Я хочу саме цю.

Мені стало снаги відповісти їй кам'яним голосом:

— Сумніваюся, що вона сподобається вашому майбутньому чоловікові, — та перш ніж злетіти з моїх губ, слова *майбутньому чоловікові* застрягли в горлі.

З цього дня ми почали вести ділові тристоронні розмови, в яких гувернантка служила нам посередником, наче ми говорили не однією мовою.

— Це вперше хтось робить ваш портрет? — поцікавився я шаблонно.

Вона не відповіла, лише повела плечем, усього одним, майже непомітно. Дама в чорному взяла слово.

— Великі художники вже зображали мадемуазель. Їхніх імен, без сумніву, ви не можете не знати, таких, як... — Вона зарозуміло назвала кількох із найвідоміших художників графства. — Тож перший портрет було зроблено, коли мадемуазель мала всього один рік. Він такий досконалий, що месьє, її батько, довгий час відмовлявся з ним розлучатися і брав його з собою в поїздки. Багато інших було виконано протягом цих років. Останній — минулого літа.

— Він теж вийшов ладним, жодного сумніву. У такому разі скажіть, чому цього разу ви звернулися до мене?

Гувернантка відкрила була рота, щоб одразу ж його й закрити, наче вона щойно зрозуміла, що не має відповіді на це питання. Вона кинула короткий погляд на Анну.

— Мадемуазель, можливо, вже бачила мої портрети? — ризикнув я, захоплений гординею.

Гувернантка хитнула підборіддям на знак того, що така гіпотеза прийнятна.

Кілька місяців по тому, лежачи біля мене, волосся розкудлане, і я своїм великим пальцем слідував лінії її підборіддя, Анна скаже мені — з рожевими тіннями на лілейних щоках:

— Я ніколи не бачила твоїх портретів, та я бачила тебе.

Мені, можливо, треба було б образитися; та я зрадів цьому зізнанню як дитина.

* * *

Цієї ночі я прокинувся від того, що світло падало на повіки. Я відкрив очі: Місяць був майже вповні за легкою завісою з хмар, біле світло падало на моє обличчя. Навкруг себе я бачив монахів, заглиблених у сон. Вони дісталися до своїх ліжок опісля вечірньої служби й одразу заснули як убиті. Чулося хропіння, голосне і розмірене. В іншому кінці кімнати хтось легенько попискував. Страждав він у своєму сні, а чи намагався зробити собі приємно, я не знаю. І як так може бути, що у цих чоловіків лише один звук для радості і для плачу.

Дехто мав власні келії, та я спав в одній кімнаті з шістнадцятьма іншими. Я думав про цей вулик із бджолами. А потім мені згадалося сказане якимось Робертом про правило, якого вони клянуться дотримуватися: монахи не повинні нічого мати в особистій власності.

Було достатньо видно, щоб розрізнити контури кімнати і сплячі форми, але світ втратив свої барви. Ніч, не існує нічого, окрім чорного, білого і виснажливих відтінків сірого. Я мав би знати про це явище давно, хоча у мене було таке враження, що я вперше звернув на нього увагу. Як може статися, що очі раптово втрачають здатність розгледіти кольори? Чи це втікають самі кольори, щоб повернутися аж на світанку? Єдине, що я знаю напевне, що немає темнішої ночі за ніч жалоби.

Не запалюючи лампи я тихо підвівся і тремтячи віднайшов шлях до церкви абатства. Будівельний майданчик був порожнім. Тут і там я бачив купи каміння, схожі на великих сплячих звірів. Стіни виганялися на половину висоти, а от простінки з отворами вже досягали запаморочливої висоти. Казали, що Роберт запрягнувся, що його церква торкатиметься небес. Чи правда, що першого разу вона завалилася? Я обережно просувався між стовпами і кам'яними блоками. Передсвітанкове небо світлішало й ставало кольору молока. Білі пилинки, такі ж численні, як і зірки деякими вечорами, вирували і

зникали, щойно торкалися землі. Я відкрив долоні: тонюсінький укол холоду. У церкві сніжило.

Перший храм на скелі Монт-Томб, присвячений святому Михаїлу, було відкрито 708 року, і він такий самий, як і на горі Гарган, що послужив його прообразом. А до цього не було нічого, окрім дірки в черепі єпископа.

Підземна каплиця Нотр-Дам-су-терр була споруджена за наказом святого отця з пробитою головою, щоби втілити доручення архангела, при цьому за порадою бика — безсумнівно, тут криється причина, чому згодом комплекс абатства отримає назву Диво.

Усе відбувалося ось так: Обера, надзвичайно мудрого і благочестивого єпископа авранського відвідав уві сні архангел Михаїл і наказав йому побудувати храм на свою честь. Чи то через забудькуватість, а чи неухважність, в усякім разі не надто покvapливо, святий отець не підкорився тієї ж миті. Ангел у своїй добросердечності відвідав його вдруге, а потім і втретє. Цього разу, щоб його напевне почули, він наклав свого вогненного пальця на скроню сплячого і зробив у кістці дірку, яку можна розгледіти й нині, бо череп Обера, разом із діркою в ньому, покоїться в базиліці Сен-Жерве в Авранші.

Тож єпископ направив кількох ченців на гору Гарган в Італію, звідки вони повернулися зі шматком від червоного плаща Михаїла, а ще з частиною вівтаря, на якому він постав і де зберігся слід його святої ступні. Незабаром ефект від цих святих реліквій став очевидним. Сліпа в селі Астераік, за кілька льє від Гори, раптово прозріла. Розповідають, що вона скрикнула: «Як же добре бачити!». Село змінило назву і ще й дотепер зветься Добребачити.

Обер вирішив зводити храм на острівці, що звався Гора-Могіла, який залишався незаселеним, відколи його залишили двоє пустельників ще у минулому столітті. Туди завезли бика, тварину грубу, проте сильну, прив'язали до патики й оголосили, що абатство постане там, де ця древня тварина витопче траву своїми копитами. Поки єпископ вагався щодо розмірів майбутнього храму, йому був ще один знак: роса протягом ночі вкрила всю вершину, за винятком єдиного місця, яке залишалось сухим. Кругле за формою, воно могло вмістити сотню людей. Саме там і було збудовано Нотр-Дам-су-терр.

Опісля цього покликали бравого чоловічка з околиць, щоб він із допомогою своїх дванадцяти синів заклав фундамент храму. Намарне: вони виявилися нездатними виконати доручену їм справу. Потрібно було ще принести новонародженого, щоб він своєю невинною ніжкою розкрив скелю з тим, щоб почати будівництво — ще один доказ, якщо бажаєте, що той, хто може багато — не може нічого, і що іноді немає сили більшої за слабкість.

Тут закінчується легенда і починається історія. Та історія будівництва (а, безсумнівно, ліпше буде сказати будівництв) споруд Монт-Сент-Мішель повна прогалин, кон'юнктури і припущень. Можна уважно вивчати сторінки видань найточніших документів, вивчати виконані за різних часів плани, все занотовувати, пильно розглядати невеликі макети, виставлені на місці, однак точного уявлення ні про порядок виконання робіт, ані про вигляд самої гори у певний період отримати не вдасться.

Проте дещо все ж відомо напевно: спорудження монастирської церкви почалося близько 1017 року і тривало майже шістдесят років. Камінь був затвердим, щоб його довбати чи рівняти, будували навкруг, а гора і нині виступає в багатьох місцях. Не в останню чергу саме тому і відчуваємо запаморочення, коли намагаємося орієнтуватися у цьому лабіринті (в дійсності чи на папері), яким і є Монт-Сент-Мішель: результат того, що абатство побудоване не на вершині, а навколо неї. (Там, де має знаходитись серце, — порожнеча, тобто заповненість, тобто скеля.) Середина, як завжди, не схожа на те, що можна передбачити з огляду на зовнішній вигляд, а те, що зображено на планах, не дає змоги уявити ні одне, ні інше. Почасти це абатство є чимось неймовірним.

Сьогодні, хоч який макет чи креслення ми вивчали б, майже неможливо орієнтуватися в цій анфіладі кімнат, більш-менш квадратних і розташованих більш-менш одна над одною; таке враження, що перед нами гра — лабіринт змійки-драбинки, в якій просуваєшся на дві клітинки, щоб потім повернутися назад на чотири, або один із тих малюнків Ешера, на яких опісля маршу сходів, які здається прямують догори, неймовірним способом повертаєшся у відправний пункт. Можливо, так сталося через те, що будівництво розтягнулося на півтисячоліття, велося окремими шматками, під керівництвом багатьох майстрів, у кожного були відмінні від

попередників знання і засоби — готика підноситься над романським стилем, який виситься над каролінгським, що вкоренився у скелю. І це не зауважуючи, що впродовж усіх цих років обвали слідували за пожежами, і збудована 1100 року кімната могла бути зруйнована через 100 років, реставрована, а тоді перебудована п'ятдесят і двісті років по тому.

Не маючи змоги розмістити будівлі на великій площі, будівництво роками продовжувалося вгору. У середині XII століття абат Роберт Торіні розпочав нові роботи, які змінили обличчя Гори: він наказав обладнати дві темниці і досить скромний житловий будинок для себе, а ще набагато більший заїжджий двір для прочан, які стікалися до храму. Він також наказав збудувати дві вежі з обох боків церкви. У першій оселилася більша частина з понад чотирьохсот томів, з яких складалася бібліотека абатства, яке в той час називали Місто книжок. Значна кількість цих творів зникла, коли вежа завалилася десь років через дванадцять опісля її зведення. Друга розвалилася 1776 року.

У 1228 році завершилося спорудження подвійного будинку на три поверхи, в якому одна над одною містилося три їдальні (благодійницька, гостьова і чернеча) для бідних прочан, багатих гостей і ченців відповідно. Кімнати в західній частині відповідали схожому припису: внизу комірчина, призначена для потреб тіла, посередині скрипторій, для потреб розуму, на горі місце для моління, сад душі.

У XV столітті абати взялися за укріплення Монт-Сент-Мішель, щоб захистити його від нападу англійців, які повністю захопили провінцію, включно з Томбелен, острівцем по-сусідству. Гору захищав гарнізон у складі десь двохсот військових, яких направив Шарль VI. Та позбавлений доходів, які приносили підпорядковані йому абатства з-за Ла-Маншу, Монт-Сент-Мішель почав відчувати нестачу ресурсів: хоч як дивно звучало би, потири і монстрації переплавили, щоб викарбувати монети для оплати солдатів.

У 1421 чи в 1423 році у церкві завалився хор. Знадобилося століття, щоб його відбудувати в найчистішому стилі блискучої готики. Для цього спершу звели залу з великими стовпами (числом десять), масивні корені, які підтримували всю повітряну надбудову, що спиралася на ліс зовнішніх підпорних арок. На кожне віконце — кам'яна арка: дві конструкції, кожна — дзеркальне відображення іншої.

Насправді ж Монт-Сент-Мішель дав прихисток не одному абатству, а десятку, якщо не більше, деякі з них зникли, примарні абатства, на будівлях одних сьогодні лежить відбиток пустки, інші перебудовувалися протягом століть, добудовувалися і з'єднувалися з іншими, добре чи погано. Розчахнуті стіни, завалені склепіння, згорілі стелі, знесені вежі, засипані проходи, небезпечні сходи, розбиті дзвіниці, відновлені, зруйновані; схожий на десятки разів затертий рукопис, на якому збереглися уривки історії, сліди подряпин і нечитабельні знаки, Монт-Сент-Мішель є величезним кам'яним палімпсестом.

В абатстві чотири сади: гортулус, горód, на якому ростуть овочі для повсякденного споживання, гербураліус, де ростуть лікарські рослини, сад троянд і бібліотека.

Цього ранку я зустрів садівника брата Клементя, худорлявого чоловіка зі світлою шкірою і блакитними очима кольору такого змитого, що вони здавалися майже білими. Він був зайнятий тим, що зрізав трави і потім швидко клав їх маленькими пучечками у плетений кошик. За ним слідував кіт, відстаючи на кілька кроків.

Брат Клемент привітався зі мною кивком голови, не зупиняючи роботи, а я далі роздивлявся сад. Цей горód посеред неба, посеред моря нагадав мені ту казку, яку розказала Анна, про древній Вавилон, місто підвісних садів, у яких росли помідори і квіти, що розкривалися лишень за повні.

Про брата Клементя кажуть, що він трохи несповна розуму. У Богові він любить акт творіння і найсумірніших із творінь його — рослини. Його молитви називаються *молодило*, *звіробій*, *квасоля*. Можливо він і співає фальшиво, та саджає справно. Дерев'яні ящики з городиною рівненько вишикувалися в ряд, в кожному два-три види, які добре співіснують разом. Здається, він може визначити рослини на дотик, якщо не виключно за смаком або запахом. Роберт каже, що він інстинктивно знає, де посіяти насіння, яке йому дають ченці чи приносять у дар подорожні й прочани, і точно знає, яке потребує для росту багато води, а яке полюбляє сонце. Здається, що всяка церемонія для нього — маленьке випробування; він повертає обличчя до дверей, поки звучать священні слова, потихеньку вичищає землю з-під своїх

нігтів. І щойно лунає «*Ідіть з миром*», він першим зривається на ноги і поспішає до своїх насінин і стручечків.

Спираючись ліктями на бійницю, на нижчих рівнях я помічаю монахів. Змушені жити серед старих каменів, вони стали схожими на них; у більшості висушені руки, сіра шкіра і холодні очі. Впродовж століть в абатстві знаходила прихисток одна з найзначущіших бібліотек континенту і скрипторій, в якому робили переклади з грецької й арабської, однак сьогодні вона не інакше як тінь самої себе. Саме Роберт і зауважив цю сумну дійсність. Знання згубилося, любов до праці, до книжок — рух у зворотному напрямку: спочатку перестали любити книжки, потім уже й робота нікого насправді не цікавила, і знання зникло. Копіїсти виконували роботу швидко, неточно і грубо, як виконують безрадісні завдання. Книжки перестали бути скарбом.

Коли дивитися так згори, то всі монахи схожі у своїх коричневих рясках, з німбом тонзури на маківці. Вони маленькі і взаємозамінні. Чи Господь теж так бачить людей? Бог або птаха? І якщо мені вдається їх розрізнити, то лише за тінями біля ніг, за рухами яких я можу слідкувати, тимчасом як рухи чоловіків від мене втікають. Цікава заміна. Ця тінь, до якої кожен прив'язаний, як пес до свого господаря, видається мені раптом якимось згубним пророцтвом. То смерть там, пригорнулася до наших ніг під полуденним сонцем і терпеливо чекає, коли ми теж з'єднаємося з землею.

Люди можуть воювати, йти на прощу, орати землю чи зводити собори, та кожен їхній жест повторює мовчазний близнюк. Ні ченці, ні солдати, ні принци, ані прокажені і гадки не мають, що весь цей час виконують танець із власною смертю.

* * *

Я попросив дозволу відвідати склеп, куди й відвів мене брат Максиміліан. Опісля спуску численними сходовими маршами, причому останні були витесані власне у скелі, потрібно було штовхнути важку стулку дверей, яка зачинилася за нами, наче закрила вхід до могили. У зануреній у темряву залі пахло вогкістю, мохом і пліснявою. Не було ніякого іншого світла, окрім племінців наших

свічок, що тремтіли на протязі, який узявся не знати звідки, і окреслювали кружала жовтого світла на пальцях і обличчях, а коли досягали стін, то золото, мідь, бронза потроху темнішали — аж поки не ставали кольору чорного шовку.

На кам'яних плитах лежали десятки ретельно укладених черепів, наче ріпа в погребі на зиму. Плечові, гомілкові й стегнові кістки лежали купами вниз. Коли розглядав їх, мав відчуття водночас дивне і звичне, як тоді, коли занурюєш свій погляд в очі kota. Та не можна навідати мертвих, щоб потім — після повернення до живих — не сплатити за це. Тепер я вже не можу дивитися на старця і не помічати кістки під шкірою, очниці й дірку носа.

Святі реліквії зберігають в іншому місці. А в цих кістяках немає нічого надзвичайного. Усі вони належали чоловікам, тому що селяни і селянки поховані трохи нижче, на малесенькому кладовищі. Розглядаючи найближчі черепи, я все ж помітив кілька, які були набагато меншими. Послушники спали тим же сном, що й усі інші.

* * *

Опісля мого прибуття, перші дні я лежав, піднімався лише двічі на день, щоб поїсти і полегшити потреби, роблячи те й інше однаково байдуже. Через тиждень до мене навідався Роберт. Мабуть це було пізнього ранку. Полудень ще не пробіли.

Він мовив до мене отим тільки йому притаманним спокійним і беззаперечним тоном:

— Я хочу, щоб ти відвідав службу.

— Чому?

Я хотів сказати: «З чого б це?».

— Тому що добре, коли дні підкоряються ритму святих годин, навіть для тих, хто не присягав присвятити себе Господу.

А оскільки я не відповідав, він продовжив, і в його голосі заледве, та все ж чулося знушання:

— А ще тому, що я боюся, що скоро тебе просто не вдасться підняти з твоїх пелюшок, а в мене немає жодного бажання носити тебе як дитину.

Ці ченці вшановують Бога сім разів на день, і один із цих разів — уже глупої ночі. Роберт наполіг, щоб я був присутнім на щонайменше

двох службах, з того часу я виконую цей обов'язок.

У ці місяці меси правилися в старій підземній церкві. Після того, як завалилися хори абатської церкви, — вже тридцять років минуло, — ченці просто заклали арку і звели стіну між трансептом і хорами, щоб можна було і далі правити месу. Знадобилися місяці, щоб розібрати завал і прибрати уламки, оцінити збитки, укріпити структуру, щоб уникнути нових руйнувань; роки на те, щоб підготувати плани і зібрати необхідні для виконання робіт кошти, вибрати майстра. Увесь цей час хори було накрито дерев'яними дошками, з них вийшов тимчасовий дах, та все ж вони потерпали від примх природи. Та й сьогодні дощі — не такий уже й виняток. Птахи звили там гнізда, а ще, без сумніву, між балками і підпорками завелися різні шкідники. Під хорами обладнали залу, в якій здійснюються великі стовпи, що мають підтримувати ще вищу і ще величнішу конструкцію, якщо вірити Роберту. Самі роботи з відновлення почалися майже одразу, і монахи перенесли свої служби під землю доти, доки успішно не завершаться найбільші з них. Зараз на будівництві зайнято близько двадцяти робітників зранку до вечора, але у решті абатства їхньої присутності не видає ніщо. Більшість із них замешкують у селищі, деякі — вже роками. Коли я запитав Роберта, коли буде завершено нову церкву, він відповів з таким виглядом, наче він сам аж ніяк не сприймає власні слова серйозно:

— Ніколи.

Нині серед каменів підземної Нотр-Дам-су-терр залишається не більше п'ятнадцяти ченців поміж масивних колон у центрі великої зали, здатної вмістити вп'ятеро більше. Їхні монотонні тремтячі голоси підносяться серед стін. Можна сказати, вони розуміють, що вже й самі готові зникнути і повернути каменю його самотність. Та все ж у їхньому співі є болюча краса, — а може, це я не здатен чути нічого про красу, щоб одразу не страждати.

Сьогодні посеред вранішньої служби сірий кіт легким кроком перетнув неф. Я аж підскочив, коли побачив його. Брат Максиміліан, який сидів поряд, відчув мій порух. Він повернув голову і, помітивши тварину, перехрестився, кривлячись.

— Звір брата Клементя, — прошепотів він до мене.

Це було вперше, коли він сказав мені хоч щось. Не знаю чому, та серед усіх мовчазних ченців я визначив його як німого. Проте, я ж мав чути, як він співає, але тоді всі голоси змішуються, щоб сформувати один-єдиний, множинний і невиразний. Кіт, наче здивований його словами, повернув до нас свою невеличку голівку і сів. Монах зробив жест, щоб прогнати його, та тварина його зігнорувала.

— Звідки він узявся? — спитав я.

Брат Максиміліан стенив плечима, перш ніж відповісти зневажливим шепотом:

— І гадки не маю. Можливо, полював на якогось шкідника.

Я усміхнувся і уточнив:

— Та не кіт, брате Клементе. Звідки *він* узявся?

Брат Максиміліан засопів.

— Ніхто не знає. Одного ранку він з'явився з цим противним звіром, попросив узяти його світським братом і майже рік чистив стайні і годував курей. Виконував усі ці обов'язки без жодного слова... А потім випадково відкрилося, що він уміє читати і писати, а ще спілкуватися латиною з такою легкістю, наче вивчив її ще з пелюшок. Як на мене, то за такою скритністю немає нічого доброго. Чому письменному охота проводити свої дні, доглядаючи коней або вирощуючи салат?

Він зупинився, щоб упевнитися, що я тієї ж думки, що й він, і ніхто не дивиться на нас із осудом, потім тихо продовжив:

— Зрештою, в абатстві достатньо обслуги, яка вміє працювати, і мало писемних монахів, його підвищили, не поцікавившись його думкою. Скидається, наче щодо більшості питань її в нього й немає, але треба сказати, що відтоді, як йому довірили горód, наше харчування все ж поліпшилося.

Це останнє визнання, здається, коштувало йому значних зусиль. Він знову намагався прогнати кота, цього разу свистом, на який обернулося чотири голови. Він похнюпив носа, тимчасом як тварина повільно підвелася, відкидаючи тінь тигра на стіну.

* * *

Дехто з монахів, перш за все молодших, тоненькі, як очеретинки, та є кілька круглих, як барила, і як таке можливе, якщо зважати на той

більше ніж скромний режим харчування, якому вони підпорядковані, залишається загадкою.

Опівдні у нас окраєць хліба, його треба занурювати в кухоль з вином, яблуко, шматок сиру або жменя бобів. На вечірню трапезу в нас знову рагу з квасолі з овочами, вино, часто розбавлене водою, залишки хліба. При цьому в декого плоть така жирна і м'яка, як у жінок, яких годують зацукрованими фруктами. Можливо, це провина не їжі, яку вони ковтають без жодного задоволення, а життя святих, яке вони споживають разом зі стравами: ложка сочевиці — блага діяння, ковток вина — псалом. Їхнє пузо роздує словами настанов, вони катовані на випасі харчування.

Оповідь про найправедніші діяння змішується з чавканням від жування і частково притлумленим зригуванням. Безсумнівно, так і було задумано, годувати душу в той же час, що й тіло, та я не можу позбутися думки, що іншою метою було нагадати ченцям, що вони лишень прості смертні; і в жодному разі не ті святі, яким вони співають хвалу, а тільки чоловіки з кісток і м'яса, смиренні поїдальники квасолі і відрощувачі животів.

Під час нашої подорожі мені й на думку не спадало спитати про місце, яке належить Роберту на Горі, не переймався я цим і в перші тижні, проведені як в тумані, який тільки-но почав розсіюватися. У ті нечасті рази, коли я навідувався до рефекторії, він іноді їв за довгим столом, за яким сиділа більшість братів, а іноді був у компанії кількох інших за меншим столом, встановленим на невеликому підвищенні. Зазвичай монахи засвідчували йому свою повагу і шанобливе ставлення, і я вважав, що роблять вони так через його ерудицію і природний авторитет. Він завжди був таким, навіть коли ми були ще дітьми, він здавався старшеньким.

Тільки вчора я надумав спитати в нього, згоден, досить незграбно:

— Тут, в абатстві, ти правиш?

— Тут править лише Господь.

Роберт умів давати смішні відповіді ще з часу нашого дитинства. Така його манера відповідати на запитання, не даючи відповіді; або, точніше, не відповідати, навіть коли дає відповідь. Я вже давно перестав на це ображатися. Я радше навчився відказувати уточнюючим запитанням, так, щоб він не міг ухилитися.

То ж я почав спочатку:

— Ти ним опікуєшся?

— Опікуються ним усі монахи, у кожного своя функція і своє завдання.

Я довго думав, що він робив так зовсім не з метою мене підловити, а скоріш тому, що вважав мої питання марними. Зрештою я зрозумів, що він поводився таким чином не лише зі мною, а все тому, що він не завдавав собі клопоту здогадуватися про наміри того, з ким спілкувався. Іноді це дратувало, іноді втомлювало, та я мусив уточнювати свою думку таким чином, про який ніколи раніше навіть не думав, а іноді навіть створювати ідеї, протилежні тим, які хотів виголосити спочатку.

— Ти тут абат? — знову почав я.

Зазвичай із третьої спроби мені вдавалось отримати бажану відповідь.

— Ні. Ім'я його Гійом Естувіль, і замешкує він у Римі. Моїм обов'язком є щоденне управління абатством.

Сказано це було без усякого вихвалання, просто ствердним тоном.

Роберт зовсім не був гурманом, він наказує щось приготувати, тільки коли бувають високоповажні гості чи вікарії або сам головний абат, який ще так і не відвідав храму, котрим опікується. В інший час він задовольняється тим же рагу, що й усі, і трохи меншою кількістю вина. Щодо мене, то іноді я обідаю за його столом, якщо немає поважних відвідувачів, а іноді поряд із мовчазними монахами.

У рефекторії панує розсіяне світло, видається, наче його випромінюють стіни. Бо коли сидиш, то не бачиш більше одного чи двох розташованих високо, в глибині стін вузьких вікон, які рівномірно пропускають день. Усі ченці різні під своїми тонзурами і нудними рясами, але тому, що вони ніколи не знімають ні одне, ні інше, вони видаються мені схожими, як варіація однієї єдиної особи: збірка ескізів, на яких один і той самий чоловік, але під різними кутами, за різного освітлення і в різні періоди життя.

Я так і зауважив Робертові, який мені відповів:

— Їхні очі звернуті до неба, їхні ноги в пилюці. А живіт у них знаходиться якраз посередині.

І сам звів очі до неба, наче просив у нього вибачення або закликав когось у свідки.

Мені подобається думати, що впродовж століть усі ці послідовно зведені на Горі церкви будувалися майстрами з однієї лінії. Від батька до сина вони були будівничими собору — одного й того ж, ніколи не завершеного, який не перестає збільшуватися, горіти, ставати ще вищим, незрівняним, монументальним і вразливим.

Перший із родини, перш ніж почав тесати каміння, був пастухом. Він як ніхто знав затоку, бо за будь-якої погоди ходив по ній серед бекаючих отар. Він знав кожну її хитрість і пастку, мілину й западину, здатну проковтнути чоловіка з конем, припливи, що насуваються галопом, густий туман, в якому почувашся як серед ночі на цвинтарі. Затока навчила його обережності, а від вівці він перейняв мистецтво ставити ногу туди, куди потрібно. Йому ще довго їх не вистачало, їхнього теплового запаху і їхніх синіх, як терен, зіниць, а часом майже чорних. Він думав про них, перш ніж заснути, і бачив круговерть іскор під своїми повіками.

Працюючи в підвішеному стані між небом і землею, другий із них відкрив для себе, що любить цих чоловіків, особливо, коли дивиться на них здалеку. Та тільки-но він спускався, йому в очі кидалася убогість їхніх страв. Зі свого ж місця на висоті він залюбки уявляв їх такими, якими хотів уявляти. Саме для цих чоловіків, маленьких і без обличчя, він споруджував церкву посеред неба.

Потім було кілька поколінь посередностей, здатних хіба що копіювати зроблене попередниками, нічого не відкидаючи, але й не додаючи чогось нового. Іноді, тому що мертво більш гладеньке за живе, їхні імітації видавалися приємнішими оку, ніж оригінал. А потім був працівник таланту надзвичайного, який зник таким молодим, що від нього залишилося всього кілька каменів, які засвідчують його геніальність. Навіть якби зруйнувалося усе абатство, вони залишилися б на місці. У нього народився син, у якого не було приязні до висоти, ні любові до каменю. Він став рибалкою і, своєю чергою, помер у розквіті сил, не залишивши по собі сина. Його ж донька, навпаки, з самого дитинства навчилася володіти долотом і молотком. Ми завдячуємо цій сироті деякими найтоншими різьбленнями абатства і зображенням кількох ангелів.

У неї був син, який дожив до ста років і до останнього дня працював. Згорблений і посивілий, він тесав кам'яні скульптури ще довго навіть опісля того, як втратив зір. Пальці ж не сліпнуть. До

ченців його ставлення було таким же добропорядним, як і до малих дітей: відсторонене, терпеливе і стомлене. Після нього залишилися повністю круглі колони і цілі зарості тонко вирізьбленого листа.

Його син учився, спостерігаючи за ним, а ще більше, коли дивився на хмари. І якщо він будував із каменю, то лише тому, що не знав, як обробляти шматки неба. Та, якщо казати правду, то він не будував з каменю, він зводив між камінням. Під хрестом з розведеними в боки руками, як рея на фок-щоглі, каміння служило тільки необхідним обрамленням: світло золотавими хвилями заповнювало неф, церкву і корабель водночас.

* * *

Непередбачуваність історії й екстравагантні повороти розвитку французької мови привели до того, що сьогодні ми вимовляємо однаково слово, коли хочемо сказати, що в нас є віра, або коли називаємо місцем для мордування, на якому Ісус знайшов свою смерть. *Je crois / une croix* — я вірю / хрест.

При цьому *croire* — *вірити* походить від того ж кореня, що й *Coeur* — *серце* (*credo* від індоєвропейського *kred*, спорідненого з *cor*, *cordis*), тоді як *croix* — *хрест* — з тої ж родини слів, що й *цирк* — *сирк* або ж *крива* — *la courbe* (*cruх*: *circus*, *curvus*). Хрест є шибеницею, та ймовірно, може бути й річчю, яка крутиться, — свастика, природу якої було змінено і спотворено, зображає, як дехто вважає, Сонце у русі. *Crois* і *croix* (серце / сонячний кругообіг; центр / периферія; всередині / ззовні) видаються майже протилежностями один до одного, але на язиці перекочуються ті ж самі приголосні і вилітають ті ж голосні. Сьогодні ж, завдяки метонімії, християнська віра, для якої хрест є таким же важливим символом як і *Credo* — Символ віри, в якому вона знайшла своє найчистіше вираження, часто позначається цим простим словом: *croix* — *хрест*. Обидва слова *crois/x* — *віра* і *хрест* — наклалися одне на одне, злилися разом, стали чимось єдиним.

Credo — Символ віри — здається, був єдиною молитвою, яку ми мали вивчити напам'ять в коледжі Жезю-Марі, там ми кілька разів на рік брали участь у святкових месгах у каплиці, що належала до школи. Хто хотів, міг підвестися і йти до сповіді, я ж залишалася сидіти.

Кюре, завжди один і той самий, за сорок, огрядний, з черевцем. Коли він говорив, густа слина збиралася в кутиках його рота, що робило слова Євангелія пастоподібними. Сама ж каплиця була новою, з меблями зі світлого дерева і позбавленою будь-яких таїнств. Старий коледж за кілька років перед тим згорів дотла, і старе каміння, скрипучий паркет і високі вікна ХІХ сторіччя замінили бетонною будівлею, архітектура якої скидалася радше на загальноосвітні школи.

Символ віри — одна з небагатьох речей, можливо і єдина, яку ми повторювали хором, рівним тоном, змішаним стоголоссям. Мої батьки його теж повторювали, років із сорок тому (тоді вони мали робити новенну^[1], дев'ять днів підряд читати молитву, щоб заслужити прощення, щоранку у травні відвідувати меси і хтозна що ще), і їхні батьки, перебираючи чотки, читали його перед ними прямо навколо радіоточки. У білій каплиці, яка ще пахла свіжою деревиною, я була повністю відрізана від оцього; ця молитва належала їм, і вони відмовилися від неї, та вона ніколи не була моєю.

* * *

Слово *fides* у римлян визначало концепцію, відмінну від того, що ми називаємо сьогодні *foi* — *віра*, і яка не мала нічого спільного з віруванням. Ця концепція ближча до того, що ми сьогодні називаємо сумлінністю; вона мала до діла з чесністю, цілісністю, надійним характером особи, особливо як сторони домовленості чи договору, з вірністю. Це поняття було таким важливим, що Нума Помпілій зробив із *fides* богиню Фідес, покровительку вірності. Ця Фідес, яка і дала нам поняття *віри* — *foi*, не означала факту віри як такої, а лише чесноту, в яку вірили: радше об'єкт, ніж дію. Пишучи це, я зрозуміла, що недалеко відійшла від древніх римлян: я ніколи не вірила в Бога, проте сильно вірю у вірність.

Не випадково сталося так, що сьогодні ми вживаємо одне і те саме слово, коли говоримо про того, хто в полоні у релігії, як і того, хто перебуваючи у шлюбі чи цивільному союзі, залишається послідовним і не йде шукати утіх на стороні: вірного. В обох випадках віра і вірність поєднуються порівну.

Окрім будинків із каменю і дерева ми ще живемо у хижках зі слів, які здригаються і світяться. Ми кажемо *я люблю тебе* — *je t'aime*, щоб зігрітися; ми кажемо *помаранч* — *orange* і відчуваємо його пальцями; кажемо *дощить* — *il pleut*, щоб із задоволенням залишитися всередині й згорнутися під світлом слова *книжка* — *livre*. (*Livre*, що походить від *liber*: живої частини кори дерева, а ще від *свободи* — *liberté*.)

Звісно, світ скрізь, речі існують, але ми завжди можемо їх змінити або змусити їх зникнути одним порухом пальця: говорячи *я тебе вже не люблю* — *je ne t'aime plus*. Або *je crois* — *вірю*.

Опісля того, як мене знайшов, Роберт пояснив, що дізнався про те, що зі мною сталося, завдяки божественному Провидінню. Я не сказав йому, що радше назвав би це випадковістю. Як часто буває, ми говоримо про одне й те саме, але по-різному, наче живемо у двох різних світах, які подібні тільки зовні. В усякому разі він був у Парижі, щоб зустрітися з університетським клерком і знайти кілька творів, щоб відвезти до бібліотеки Гори, де сподівався скопіювати деякі з них.

Він не знайшов нічого рідкісного чи цінного; вже протягом майже двох століть бібліотека і скрипторій абатства майже безлюдні. Цю важку роботу виконує всього кілька монахів, в одного з них тремтить рука, а в іншого зіниці так замилилися, що іноді він бачить одне слово

замість іншого і, замість того, щоб копіювати мудрість древніх, винаходить нову дурість, яку накладає на папір для прийдешніх століть. Буває, що приїздять із деяких університетів чи віддалених монастирів, щоб попрацювати з творами, які зберігаються в Монт-Сент-Мішель і відомі своєю унікальністю чи відмінним виконанням, проте всі ті книжки було зроблено понад сто років тому. Все це він розказував мені уривками, вечір за вечором, коли ми закінчували наш перехід і сідали біля вогнища. Можливо, він хотів, щоб я знав, на що чекати, коли ми приїдемо, а може потребував переказати самому собі історію свого абатства.

Якось він мені зізнався:

— У мене іноді таке враження, що я інтендант пам'ятника, до якого йдуть помилуватися його руїнами, або хранитель звіринцю, в якому тільки й залишилося, що показувати пару зайців, десяток щурів, опудало лисиці і портрет василіска.

Я не знайшовся на відповідь.

Він розправив плечі і продовжив, наче намагався переконати мене:

— Та все ж бібліотека ще живе. Вона — наша пам'ять про все, без неї ми стали б схожими на дітей, що рухаються навпомацки в суцільній темряві.

Я кивав і мовчки погоджувався. Я сам був ледве живим. Мені хотілося лише спати.

У місті він ходив вулицями і розпитував про мене. Коли мав мене описувати, він говорив про шатена, тендітного, з блакитними очима, середнього зросту. Сказати правду, він так давно мене не бачив, що толком і не знав, який я з вигляду. Все ж, коли побачив п'яницю, який хитався у дверях, то каже, що одразу впізнав мене. І я теж його впізнав; та я думав, що марю, і замахав руками, щоб відігнати видіння. А потім перестав.

* * *

Ми рушили в дорогу того ж дня, йшли так майже тиждень і не перекинулися ані словом.

Якось увечері ми зробили привал в невеличкому готелі на краю дороги. Обідня зала була переповнена, і Роберт попросив, щоб нам принесли поїсти в кімнату на поверсі. Я сидів на ліжку здивований, яке

воно м'яке. Роберт попросив перо і чорнило й почав строчити якісь листи. Вістря пера шурхотіло пергаментом як комаха. В кімнаті темнішало. Знадвору долинали іржання коней подорожніх, а ще хрипле кукурікання півня, який вітав настання вечора.

Нам принесли бульйон, хліб, смажену курку, омлет і тушковані овочі, які ми їли в тиші. У певний момент Роберт глянув на мене і сказав:

— Немає іншої таємниці, окрім як залишатися на ногах і продовжувати йти.

Я слухав ці слова, перебуваючи почасти в ступорі, обсмоктував кістку, а потім свої жирні пальці. Через вікно, в надвечір'ї, я бачив частину подвір'я, а далі за деревами — частину дороги, яка видиралася на пагорб і губилася в полях, що купалися в сутінках. Я схилив голову на бік, і булька у нерівному склі викривила гілки платана перед вікном, тонкі й чорні, як лапи павука. Стіни стайні почали коливатися аж до покрівлі, що саме мала б завалитися. Низько на небі Місяць став схожим на шматок зім'ятого краму. Від усього цього мене злегка знудило, хоча з'їли ми не так уже й багато. Я закрив очі, глибоко вдихнув, видихнув, і розплющив повіки. Усе дарма. Світ залишився там, де й був.

Найчастіше ми зупинялися на нічліг у сараях і корівниках, нас зігрівало тепло тварин. Селяни, коли ми просилися переночувати, пропонували нам своє ліжко, та Роберт щоразу відмовлявся, запевняючи, що коли Наш Господь вибрав корів і ослів, щоб зігрітися, їх компанія буде доброю і для нас, смиренних подорожніх. Селяни не знали, що відповісти, тихо несли ковдри, готували два лежаки з соломи, з тої, на якій спали й тварини, і залишали власні сараї, перешіптуючись, наче виходили з церкви.

Бувало ж, що ніч наставала тоді, коли не було видно жодного села поблизу, ні хоч якоїсь ферми. Тоді Роберт сходив з дороги, щоб знайти неглибокий рівчак або моріжок конюшини. Він розпалював багаття, розстеляв на землі свого плаща і закутувався в нього, як міг, а я сидів і дивився на вогонь до пізньої ночі. Зрештою я не зчувався, як провалювався у сон, і прокидався на світанку, тремтячи. Роберт у той час ще спав, замотаний у свою накидку, від вогню залишалися тільки вуглинка й голівешки.

* * *

Проте якось я прокинувся раптово. Переді мною височіли три чоловіки в ганчір'ї, обличчя сховані під бородами, роти — від вуха до вуха. На них трьох було зубів якраз стільки, щоб зробити одну усмішку. У полисках вогню їхня масна шкіра відсвічувалася помаранчевим.

Той, що стояв ближче, тримав короткого кинджала. Він сказав, простягаючи долоню:

— Давай.

Я відповів:

— У мене немає грошей,— і додав, мало вірячи, що допоможе: — Ми бідні прочани.

Один із поплічників ударив Роберта ногою у бік, той розплющив очі. Він випростався, подивився на мене з виразом, який неможливо хоч якось витлумачити. У ньому не було ні страху, ані здивування, можливо щось від розчарування і відстороненості.

— Та це ж монах! — вигукнув той, що мене розбудив, і заходівся масним сміхом.

Проте другий, менший, одним порухом відсторонив мене і наблизився до Роберта, щоб його роздивитися.

— Це правда, отче, ви монах?— запитав він з відтінком поваги у голосі.

— Правда.

— І що з того? — нетерпеливився перший. — Ну, давай, — повторив він, наближаючи лезо до моєї шиї.

У нього майже не було зубів, і коли він говорив, одне око у нього заплющувалося. Я згадав: там, в іншому житті, я вже малював демона зі схожою фізіономією. Може, гостріший ніс і злостивіший вигляд. Я інстинктивно опустив погляд у пошуках сабо^[2], але чоловік був узутий у дрантя. Останній мав вигляд зовсім жалюгідний, якби лишень не носив одіж навиворіт під лахміттям і не тримав у руках топірця.

— Отець може відпустити наші гріхи, — повторив малий, і ті два його супутники завмерли, здивовані.

— Так? — спитав перший, чиє лезо все ще сусідувало з моїм горлом.

Один по одному, вони стали на коліна перед Робертом, і почалася літанія, яка могла видатися смішною, якби не ніж першого, не топірець другого і не кий у третього.

Я вбив людину
вкрав курку
ділив ліжку зі своєю сестрою
брехав матері
вимовляв святі імена всує
додавав у мукú вапно
спав з козою
їв м'ясо у п'ятницю
осліпив собаку
відрізував хвоста коту
браконьєрствував на землях сеньйора
підпалив комору сусіда
брехав, порушив обіцянку, крав, грабував, злодійствував,
шахраював, оббирав, розбійничав, обкрадав,
руйнував, шакалив, мародерствував, обчищав.

Отче, простіть мені.

Роберт сотворив знак хреста над трьома головами, на яких роїлися воші. Двоє хотіли вже підводитися, коли третій спитав:

— А чи могли б пробачити нам і все інше?

— Усе інше?

— Ті гріхи, яких ми ще не скоїли?

Двоє інших дивилися на нього, застигли від захоплення. Я почув, як вирвався короткий сміх, і мені знадобилася ціла мить, щоб зрозуміти, що то сміявся я. Троє злодюг зміряли мене недобрим поглядом. Я прокашлявся, намагаючись залишатися повністю нерухомим.

Найменший продовжив рівним голосом:

— Як, наприклад, вбивство монаха і його супутника.

Запала тиша. Ніч на мить затамувала подих. Роберт і оком не зморгнув, коли давав їм відпущення гріхів. Троє чоловіків підвелися, струснули головами, наче вийшли з води. Вони хвильку вагалися, перш ніж налягти на ноги.

І клянуся, коли вони вже відійшли кроків на десять, Роберт покликав їх:

— Гей!

Я спіймав його руку і стиснув її. Він лагідно усміхнувся.

— Ви забули ось це.

Він кинув їм шкіряного мішечка, в якому подзвякували монети. Найбільший, озброєний києм, кинувся назад, та двоє інших його втримали. Озброєний сокирою потряс піднятим кулаком і щось прокричав. Незабаром вони зникли в сутінках. На тремтячих ногах я пішов підібрати гаманця, тоді як Роберт роздмухав вогонь і знову закутався у свого плаща.

Здавалося, звуки ночі повертаються один по одному: зашелестіло листя під подихом вітру, застрекотали невидимі комахи, десь скригнуло кілька разів дерево. Над нашими головами в небесах почався рясний зорепад.

Решта нашої подорожі минула без пригод. Щоб дістатися до Гори, нам знадобилося три тижні і шість днів. Пізніше я довідався, що зазвичай Роберт подорожував в екіпажі або ж, за потребою, верхи. Я посміхався, коли думав, що змусив його до такого своєрідного паломництва, а потім я надумав, що, можливо, він саме й потребував довгої мандрівки пішки.

* * *

Ми прибули на Гору того дня, коли стояла густа імла. Затока була закутана в щільну білу хмару, яка зникла, коли ми майже дісталися до абатства. Воно зринуло раптово, наче виступило з води.

Не зважаючи на виснаження і голод, від яких я страждав, у мене перехопило подих. Цієї миті мене мов блискавкою пронизало розуміння, як потрібно було зобразити очі Анни: знести це абатство, та так, щоб стерти все до останнього каменя, зривати одне по одному срібло луски з риб'ячих спин, з силою відкривати мушлі, щоб зішкребти перламутр, випорожнити очі у птахів, звиклих бачити небо з висоти, змішати все з водою моря і дощу з хмар над затокою, зачекати, поки сонячний промінь зійде напитися, і вбити його.

Роберт теж сповільнив крок і дивився на скелю, яка стала церквою, що здіймається до небес.

Я зупинився поряд із ним.

Його рот був напіввідкритим, очі сяяли. Скоріш за все він мав такий вигляд, коли двадцять років тому вперше прийшов на Гору. Він прошепотів про себе:

«І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою.

І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так.

І назвав Бог твердь Небо»^[3].

Він тільки-но ще раз був присутнім на другому дні Творіння.

Роберт повернувся до мене, та я вже не дивився на масивну конструкцію з каміння, що височіла над власними опорами; я споглядав її тремтяче відображення у водах затоки. Розчавлений цією жахливою величчю, я знайшов прихисток в абатстві, яке намалювало сонце на піску. Я надав перевагу зображенню над першоджерелом, тині над каменем.

Щодня ми з донькою ходимо пустельними вулицями Утремонта, відданими літу. Золотаве і порошокняве світло, нерухомі дерева, зовсім поруч вимальовується Королівська гора, Монт-Роаяль, нам не чути голосів її птахів.

Ми ще не знаємо, чи залишимося тут, а чи переберемося (чи надовго? якщо ж ні, то на скільки часу?) до Бостона, тож в мене таке враження, що ми вже відбули, але так нікуди й не дісталися, відчуття невизначеності, яке не полишає мене навіть уві сні. Я шукаю місце, де можна зупинитися, перепочити нам обом.

Ми зупиняємося на хвильку, щоб кинути хліба качкам. Малюки ростуть просто на очах, вони вже майже такі, як їхня мати, скоро самці змінять барву пір'я, а щойно похолоднішає вони відлетять. Я питаюся, чи то ті ж самі повертаються щороку; так, якщо вони як лососі, запам'ятовують місце, де вперше побачили світ. Моя доня народилася за три квартали звідси, на четвертому поверсі 9-го блоку в госпіталі Сент-Жюстін, на початку зими, за тиждень до Різдва.

* * *

У кінці літа — ми на узбережжі в штаті Мен. Хвилі тільки-но прокотилися по пляжу, змушуючи до кульбтів камінчики і мушлі, які легко зіштовхуються одні з одними, наче їх хтось струшує в долоні.

Щось шепочеться в невеликих озерцях води, калюжі небесного відображення, того ж кольору, що й море вдалині. Там плаває трое качок, дві казарки, одна хмаринка. Вітер з моря пахне сіллю і водоростями, вапняковий дух мушель, що дійшов із глибини віків. Чапля, від ніг і до дзьоба, стоїть якийсь час нерухомо в озерці, по коліна в воді, перш ніж зі швидкістю блискавки пірнути і поцілити власне відображення. Великими вивіреними кроками вона проникає у все тісніші відгалуження — пальці моря, між очеретами і калюжами хмар.

Із приходом ночі не чути нічого, окрім шепотіння хвиль і металічного співу жаб у темряві. Зовсім поряд, хоча й непомітне ні з дороги, ані з пляжу, знаходиться кладовище, на яке можна потрапити через дірку в огорожі: з десятків надгробків, хитких і стертих роками, що минули, пасажири судна, яке відпливло з Бостона в липні 1907 року і затонуло тут, недалеко від берега. Поміж них — Лідія Гарвер, молода дівчина, яка поїхала до великого міста купити собі посаг на весілля, що мало відбутися незабаром, її привид і досі повертається на ці землі, що належали її родині.

Мій час раніше повністю належав мені і книжкам. Сьогодні ж кожна хвилина витрачена на читання чи писання, то хвилина, яку я не проводжу з моєю донею: писання відтепер супроводжується поспішністю й огидним почуттям провини. Це час, який в неї краду, якого не повернути, який треба було б присвятити їй, і який я ніколи вже не проведу з нею. Після її народження я ловлю себе на тому, що думаю в недоконаному виді й умовному способі, у формах, які свідчать про те, що речі сприймаються з міркувань відмінних від тих, коли висловлюються нормально: завтра непевне і сприймається як минуле, а вчора — як можливість, часто втрачена.

Вона спить. Потрібно було б скористатися нагодою, щоб писати. Та я лише гублюся в шумовинні хвиль. Мені хочеться витягтися на піску, залишатися так аж до ночі, дозволити відпливу віднести мене.

Величезне абатство почасти перенаселене. Його монахи, які дали обітницю мовчання і поселилися на скелі посеред моря, впродовж багатьох днів на місяць піддаються такому нашестю, що, здається, знаходишся на Подвір'ї чудес. І як і в місті, серед прочан, що стікаються на Гору, зустрічаються різні башибузуки, голота, дурисвіти і брехуни. І якщо зали для простих прочан ледве вистачало, щоб розмістити бідноту, яка прийшла молити архангела, то зала для гостей стояла порожньою щодругого дня: у багатих менше приводів молитися, або ж їм ліпше робити це спокійно вдома. Оці сонми, що прибувають і відбувають, створюють навколо Гори щось на кшталт другого моря, фантастичного, нуртуючого, шолудивого. Нутрощі абатства забиті людьми, та монахи намагаються не помічати цю масу, яка відволікає від молитви і споглядання. Мабуть, цілковита тиша можлива тільки посеред гамору.

В абата, який живе у Римі, призначені йому апартаменти залишаються майже весь час холодними і незаселеними. Роберт ними не користується. А від учора у просторих кімнатах перебуває один із двох вікаріїв, його гості та обслуга, які приїхали на півмісяця. Три останні дні надто метушаться на кухні, смажать поросят і марципани, до яких, як виявляється, той вікарій Тібо дуже ласий. Такий смак, як у дитини, мене здивував, та коли я вперше підійшов до нього, то зауважив, що від нього самого легенько віддає марципаном. Цей гарний чоловік, з дещо стомленими рисами, у розкішних одежах, чекав на нас біля вогню. Стіни кімнати, в якій ми знаходилися, невеликої за розміром, були прикрашені квітами лілей і кольоровими візерунками, які нагадували мініатюри з деяких манускриптів, що мені показував Роберт, наче абатство саме по собі було гігантською книжкою.

— Мосьйо, — сказав Роберт, коли ми увійшли, — це мій кузен, про якого я вам говорив.

Вікарій підвів очі від інкрустованої перламутром скриньки, яку саме роздивлявся, і здивувався, коли нас побачив. Він підняв руку у витончено байдужому жесті.

— Звісно, ваш кузен. — Він зробив майже непомітну паузу, перш ніж додати з упевненістю: — Антуан.

— Елуа, — обережно виправив Роберт.

— Елуа, так. — Потім, вирішивши не помічати мої речі зі слідами бруду і мою довгу бороду, але не без того, щоб кинути на одне й інше

швидкий гострий погляд: — Мені казали, що ви відомий скульптор.

Роберт не дав мені часу відповісти.

— З усією повагою, Елуа художник, отче.

— Художник? Шкода. А нам так потрібен хтось, хто візьметься за наші бідні фризи. Та, — продовжив він, — ви вмієте користуватися пензлем, тож безсумнівно можете навчитися вправлятися і з молотком, правда?

Я вклонився, не кажучи й слова.

А потім, вирішивши, мабуть, що ввічливості цілком достатньо, він почав розпитувати Роберта про його подорож. Той коротко доповів, випускаючи більшість наших неприємних пригод і особливо ту ніч, коли нас обох ледве не вбили.

— І що ви нам привезли? — поцікавився він насамкінець.

Його тон мені нагадав тон сеньйора, у якого батько Роберта був інтендантом, коли він допитувався у кухаря, що той знайшов на ринку.

Роберт мовчки розірвав свій пакунок і дістав дві книжки в шкіряних оправах. Перша — маленька, чорна — була тонкою і потертою. Вікарій ніжно провів рукою по оправі, перш ніж розкрити книжку. Коли ж побачив усередині ряд формул, то не зміг впоратися з власним обличчям.

— Це дуже відома праця з алгебри, отче, — сказав Роберт.

— Звісно, — відповів вікарій і простягнув другу руку.

Роберт поклав на неї інший том, книжку завширшки у дві долоні, на палітурці якої не було жодної позначки. Зацікавлений, Тібо відкрив її посередині, прочитав тихо кілька рядків, потім повторив голосніше, насупився.

«Я маю чарівного капелюха, сказав Аймер, зробленого зі шкіри морської риби, яка робить невидимим...»

Він підняв очі на Роберта, якого ці слова змусили усміхатися. І я теж усміхнувся, коли уявив цю шапку з риб'ячої шкіри на голові у дуже серйозного вікарія. Я сподівався, що він все ж прочитає продовження.

— Можливо до вас доходили чутки про цей твір, — сказав Роберт. — Він не такий відомий, як «Пісня про Роланда», та належить до того ж кола. Він називається «Проща Шарлеманя до Єрусалима і Константинополя».

— У «Пісні про Роланда» йдеться про правдиву і героїчну битву в Ронсеванській ущелині, — перервав його вікарій. Ви думаєте, що наш вельми шановний імператор під час своєї прощі на Святу Землю не мав ліпшого заняття, аніж слухати отакі нісенітниці? Капелюх із риби робить невидимим.

— Без сумніву ні. Ця пісня не вважається такою, де мовиться про істину: в ній ідеться про казку, вигадку.

— І цю вигадку ви принесли, щоб поставити її у нашій бібліотеці поряд зі Святим Письмом?

— Разом із працею з математики, отче.

Вікарій ще тримав обидві книжки розкритими на своїх долонях, наче сам був вагами, покликаними визначити відносність їхньої ваги. Різким жестом він поклав їх обидві перед собою.

— Можете йти. До побачення, — сказав він, щоб показати, що ми вільні, і ми пішли, вклонившись.

Коли ми вийшли з кімнати, я зауважив:

— Ти показав йому не все.

Роберт здійняв догори брови, випростав руки і розкрив долоні, наче хотів показати, що вони в нього дійсно порожні. Усмішка блукала його губами.

— Тобі ніколи не доводилося знайти аж такий надзвичайний малюнок, що не хотілося ним ні з ким ділитися? — запитав він.

— Малюнок — ні.

Скоріш його прототип.

— Деякі речі зроблено, щоб показувати їх, ділитися ними якнайширше. Є книжки, як лампи чи маяки, і їхнє світло дає змогу вести людей у темряві цього світу.

— А ця?

— А ця — не лампа, а пожежа, яка загрожує охопити усі королівства.

Я пам'ятав той твір: це була маленька потерта книжка із закругленими кутиками, можливо, оправлена у телячу шкіру, від якої віяло легким запахом плісняви. Після нашого прибуття до абатства я її не бачив. Я звернув погляд на Роберта, та він уже не дивився на мене. Він знову посміхався до себе. Наче вогонь цієї містичної книжки палав десь за його зіницями.

У клуатрі, внутрішньому дворі, в тиші прогулювалися монахи. Коли зазирнути всередину, то бачиш ретельно доглянутий сад, приглушену салатову зелень. А зовні розкинулася затока, далі — море, небо. Цього дня, як і в інші дні, мені здавалося, що знаходжусь одночасно всередині і ззовні, наче йшлося про простір, який не належав повністю абатству, а трішки і хмарам. У мене завжди трохи паморочилося в голові, коли там ходив.

— Що там, у тій книзі? — спитав я Роберта, який ішов поруч.

Він упевнився, що поруч нікого не було, перш ніж зупинитися. Він витягнув книжку зі свого плаща, відкрив її і почав повільно перегортати сторінки. Я хотів нагадати йому, що ці знаки не мають для мене ніякого сенсу, та він швидко зупинився на одному зображенні, багато сфер різного розміру.

— Те ж саме, що й на багатьох інших, бачиш, — сказав до мене Роберт. — Сонце, Земля, Місяць, планети й зірки.

Примружившись, я вивчав малюнок. Хоча й точний, проте виконаний недосконало, впевненими лініями, однак дещо поспішними.

Найбільша сфера уособлювала Сонце, це було очевидно. Вона знаходилася посередині. Менші, скидалося, розміщалися навкруг без якогось визначеного порядку. І серед них, непримітних і розміщених абияк: Земля. Я підвів очі на Роберта.

— Це не може бути правдою, — сказав я.

Він мені усміхнувся.

— Таким чином ти говориш, як більшість, а не як меншість: як Аристотель, як Птолемей, який у своїй «Великій Побудові» показав місце Землі у центрі небес, як і Теон Александрійський...

Роберт знову рушив. Перед нашими очима пропливали пазухи склепіння. Я мимохідь зауважив, що на кожній інше листя. Цей клуатр — ліс, в якому не росте два однакових дерева.

— Я не знаю ні першого, ні останнього з них, — відповів я недоречно, — та я точно знаю, що ні я не рухаюся, а ні це абатство, і що ложка, яку я кладу на стіл, не ризикує злетіти, що вона зробила б, якби Земля дійсно рухалася навколо Сонця.

— І ти не сказав нічого з того, що наш дуже поважний і дуже мудрий вікарій засвідчив би, якби, на горе нам, помітив цю книжку, тобто що у Біблії сказано, що з початку часів якраз Сонце обертається навколо Землі.

Я відчув полегшення, коли зауважив, що він і сам бачив, що зображення на малюнку неможливе і помилкове.

— І для чого тоді така книжка, — продовжив я, — якщо в ній суцільна брехня?

— По-перше, нам невідомо, чи це дійсно брехня. Ми знаємо, що не розуміємо, якою може бути істина, що говорить багато про нас, мало про цей твір і ще менше про світ. Його було написано понад півтори тисячі років тому вченим на ім'я Аристарх Самоський. Їх залишилося, можливо, два-три примірники у світі. Усього жменя людей його читала: опісля дехто кинув його у вогонь, інші спалили його, навіть не прочитавши книжку. Та нам не гоже палити книжки, ми тут для того, щоб їх захищати, як ми рятували б останніх створінь, яким загрожує небезпека, навіть якби вони були лихими.

Він мене не переконав. Звісно, я зрозумів натяк на Ноя, та сказав собі, що, можливо, і не було б великою для нас втратою, якби він не взяв із собою змії і павуків.

— А навіщо лихих? — запитав я.

— А хто ти такий, щоб вирішувати? — відповів він мені. Потім, наче сам для себе визнав, що це не справжня відповідь, тож додав: — Щоб мати змогу читати гарні, іноді треба читати ті, які називаємо лихими. Книжки говорять між собою, перш ніж говорити з нами.

Роберт пішов далі, а я залишився стояти, здивований. Тільки тепер я зрозумів, звідки оце моє запаморочення. Виявляється, не через ходіння посеред неба, над водою, то були колони, розставлені вивірено у шаховому порядку, таким чином, що, здавалося, рухалися саме вони, а я залишався нерухомим.

Клуатр, *cloître*, латиною *claustrum*, що значить «вагітна» — *enceinte*.

Мені завжди слова *жінка вагітна*, *жінка в тяжі* видавалися дивними. Малою я довго чула *femme en ceinte* — «жінка в стязці», наче *в штанях*, *у гніві*, чи там *у відпустці*, коротше, тимчасовий стан, який, виражений термінами граматичними, є скоріше з розряду кваліфікативного, аніж визначального. Ситуація не поліпшилася, коли я захотіла перевірити, що ж означає це слово. У «Trésor de la langue française», найповнішому, шістнадцятитомному словнику французької мови, дієслово *enceindre* визначається як «оточувати, тримати в певних

межах». Очевидно ж, що вагітна жінка ніяк не оточена і не утримувана, скоріше вона сама є утримувачем.

Проблема вирішилася того дня, коли я зрозуміла, що слово *enceinte* — *вагітна* варто сприймати не як прикметник, а як іменник. *Жінка-вагітна, la femme-enceinte*, — це жінка, яка не є вагітною, а сама по собі бачиться як вмістилище. Жінка-клуатр.

Коли ми пішли робити першу ехографію, віддаючи нам шовковисті папірці із зображенням моєї доні — округлий лобик, кирпатий носик і малюсінський примарний пальчик, — нас попередили, що варто зробити фотографії. Так складається, що за кілька років зображення на папері зникають, — причина в тонері, я думаю. То ж ми й зробили фото з ехографій.

Нині маємо цифрову копію, яка зберігається на комп'ютері, проте мені здається, що вона не набагато тривкіша, ніж погано зафіксований порошок на занадто слизькому папері. В обох випадках є щось невловиме.

Усі знають, що світло далеких зірок продовжує свій шлях до нас навіть опісля їхньої смерті. Утім ніколи ніхто не замислюється про новонароджені зірки. Якщо ми постійно сприймаємо мерехтіння зниклих зір, то існують і сонця, світла з яких ми ще не бачимо, і які все ж є, палають посеред темряви, геть невидимі для нас.

Опісля огляду святих реліквій, більшість хоч почасти поважних відвідувачів просять, а чи не лише із ввічливості, показати бібліотеку. Роберт чи брат Луї показують їм один і той самий десяток книжок, написаних три чи чотири століття тому. На пергаменті червоний колір став майже брунатним, як засохла кров, синій вицвів, а зелений посірів, та все ж їхнє значення важко переоцінити. Дехто бажає подивитися на череп Обера, але таку честь мають тільки найповажніші з гостей. І жодного разу не траплялося, щоб хтось захотів побачити не тільки сад, а й садівника.

— Ми вже давно про нього чуємо. Я хочу його побачити, — сказав за сніданком брат Адельф, який прибув з вікарієм Тібо і чийм завданням було його консультувати вже й не знаю з якого предмета, і мав відбути за кілька днів.

Вікарій і брат Луї були однаково здивовані. Кому ж у такому абатстві, як це, захочеться нюхати квіти, замість того, щоб вивчати

тексти?

— Якщо не заперечуєте, я трохи поспілкуюся з відповідальним за лікарські рослини і за городину, — продовжив брат Адельф.

— За горód і сад лікарських рослин відповідальний брат Клемент, якщо не помиляюсь, — невпевнено відповів Тібо, він, схоже, боявся, що Адельф, який захотів поспілкуватися з садівником, опиниться перед блазнем, покритим брудом і з морквиною в руці.

Роберт ствердно кивнув.

— Я відведу вас по обіді, якщо ви так хочете, — запропонував вікарій.

— Не обтяжуйте себе, я сам його знайду.

І дійсно, попоївши, він без супроводу подався до саду.

Я збрехав би, якби сказав, що зовсім випадково застав їх за цією розмовою. Насправді мені кортіло довідатися, чим так цікавиться брат Адельф, тож я вирішив теж зустрітися з братом Клементом, якого раніше тільки розглядав нишком. Кілька хвилин я гуляв алеями і вдихав запах квітів і трав. Ці сади справді варті уваги і не завдяки своїм розмірам, досить скромним, що зрозуміло, адже у садівника тільки й було, що невеличкий простір між будовою і скелею, а завдяки розумності їхнього планування. Рослини в ньому ростуть в ідеальному порядку, наче в мініатюрному місті, та коли ним ідеш, то таке враження, що прямуєш маленьким лісом, який з'явився там цілком природно. Не уявляю, як таке можливо, і віриться, що овочі теж мають власну таємницю. Так розмірковуючи, я розташувався в кутку, за духмяним кущем, коли побачив, як наближається гість. З цієї позиції я міг тихенько спостерігати і не бути поміченим.

Стоячи на колінах перед баком, з якого пнула зелена гичка, брат Клемент займався тим, що викопував світлі, видовжені, трохи довші за долоню, корені, кінці яких щетинилися вусиками. У кошику, що стояв поруч із ним, вже лежало кілька схожих коренів, але тонших. Він здригнувся, коли брат Адельф із ним привітався. Поряд сидів сірий кіт, який підстрибнув і втік.

— То у вас там петрушка? — запитав брат Адельф увічливо, тоном людини, яка знайшла привід, щоб почати розмову.

Брат Клемент опустив руку в кошик, перш ніж відповісти:

— Пастернак, монсеньйоре. Нічого незвичайного. Ми вживаємо його в супі і в пюре. Ченцям подобається, бо він солодкий.

Гість роздивлявся спочатку стебла, що тримав у руці, а потім обличчя брата Клемента. Останній дивися на нього, не кліпаючи.

— Скромний овоч, — висловив нарешті свою думку відвідувач, — та завдяки йому багато селянських родин змогли протриматися холодними зимами.

Клемент кивнув головою і обережно поклав рослини до кошика навиворіт, таким чином, що їхнє листя торкалося коренів тих, які вже в ньому лежали.

— Кажуть, що у вас один із найбагатших садів герцогства, — продовжив Адельф.

— Велика честь для мене.

— Зовсім ні: я бачу тут види, які до цього часу зустрічав лише у книжках. Он там, це ж кардамон, правда? Як ви його дістали?

Так кажучи, він зірвав маленьку зелену капсулу, потер її між пальцями. Поміж гілля розлився запах, якого я до цього ніколи не чув, солодкий, дикий і п'яний водночас.

— До абатства приходять прочани звідусюди, — пояснив брат Клемент. — Дехто несе в подарунок книжки або реліквії, а хтось зерна чи паростки. Дещо вони отримують від інших подорожніх. Десятки насінин чекали, поки їх посадять у землю, коли мені довірили опікуватися садами. Звісно, я не міг їх визначити до того, як рослина виростала, квітла чи плодоносила. Є й такі, що й опісля цвітіння залишаються загадкою. Та правильно докладати зусиль, щоб вирощувати рослини найпростіші і з приємним смаком, як потаємне знання...

Брат Адельф слухав мовчки. Мені видається, що ті роздуми були заскладними для простого садівника, нібито ще й недоумкуватого. Наче йому прийшла та ж думка, брат Клемент додав:

— У будь-якому разі так каже наш бібліотекар, муж вчений і мудрий.

— І треба мати велику мудрість, щоб уміти не тільки читати, а й писати у великій книзі природи. Давайте пройдемося трішки, якщо ви не проти.

Не чекаючи, брат Адельф зробив кілька кроків, водночас продовжуючи роздуми:

— І, як і книжки, трапляється, що природа бреше чи намагається нас ошукати. Наприклад, є тут у вас рослина, яку називають мандрагора?

— Я ніколи її не бачив.

— Але ви знаєте її, правда ж?

Брат Клемент помовчав хвильку, наче питав себе, яка відповідь підійшла б. Я боявся, щоб вони не відійшли далеко, що завадило б мені слідкувати за подальшим перебігом бесіди, та Адельф майже сразу зупинився і почав розглядати кущ із маленькими квіточками.

— Я чув про неї історії, які не варто повторювати тут, у місці споглядання і молитви.

Це не спантеличило брата Адельфа, тож він провадив далі:

— Вона проростає під ногами повішеного, п'є його сім'я; що у неї самої дві руки й дві ноги, що ця рослина подібна до людини.

— Або людина подібна до рослини, — відповів брат Клемент. — Що саме по собі — ще більший абсурд.

Далі вони покрокували мовчки. Адельф зупинявся час від часу, щоб скуйовдити кущ і вдихнути його запах чи зірвати листок і задумливо його жувати. Зі своєї схованки з'явився кіт і слідував за ними на відстані, зупинявся, коли зупинялися вони, наче він теж таємно слідкував за їхньою розмовою.

Упродовж певного часу мені їх не було видно. Бджола крутилася біля мене і дзижчала, я ж намагався її прогнати, але так, щоб не дуже шуміти і рухатися, бо боявся видати свою присутність в тому разі, коли вони повернуться. За кілька хвилин вони знову пройшли алеєю поряд зі мною, не вгледівши мене. Я нашорошив вуха, спостерігаючи за бджолою, яка сіла на мою ступню.

— Оце пастернак, — проказав тихо брат Адельф, показуючи на пучок рослин у плетену кошику брата Клемента. Потім вказав на два корені, покладені інакше, але не торкаючись до них: — Але не ці.

— Ні, підтвердив Клемент.

— Ви знаєте, що це?

— Так.

— Їх виростили ви?

— Так.

— Чи може хтось викопати їх ненароком?

— Ні. Тільки я маю доступ до цієї частини саду трав, і я єдиний, хто збирає рослини.

Гість уважно вивчав їх, перш ніж сказати:

— Я не відкрию для вас таємниці, що болиголов вважають одним із найнебезпечніших. Його використали, щоб умертвити Сократа.

Я напружився. Я не знав того Сократа, але болиголов, — про нього я вже наслухався.

— Проте його застосовують і для лікування деяких злякисних пухлин, — відповів Клемент.

— Звісно, як припарки, для жінок із інфекцією грудей. Ви ховаєте десь тут жінку, брате Клементе?

Той дещо сумно усміхнувся.

— Його використовують не тільки для жінок.

— Ви хворий? А чи один із братів?

Клемент не відповів, однак опустив очі додолу. Я зробив так само. По землі ривками біг хрущ, захищений сміховинною оболонкою. Комаха і її панцир були не більшими за дюйм.

У день, коли я вдруге відвідала Гору, років зо п'ять тому, після екскурсії по доступних для туристів залах, ми даремно шукали дорогу, що веде до сходів на зубчасту стіну, щоб побачити те, що було наразі недоступним для відвідувачів. Я пригадала, що вибиралася туди підлітком, між підпорними арками, і роздивлялася дахи й затоку внизу, голова дещо паморочилася, але не через висоту, а від можливості бачити вперше світ під абсолютно відмінним кутом.

Того дня ми зупинилися в трояндовому саду поруч із тихим кладовищем, на якому поховані селяни. Він став одним коліном на землю, дістав із торбинки надзвичайно гарну старовинну каблучку, яку й одягнув мені на палець. Це мало стати найвизначнішою подією цього дня (цієї поїздки, цього року), та мені дещо детальніше згадується сніданок, що ми мали за кілька годин до того в кімнаті одного старого кам'яного будинку з видом на море, в Канкалі. Вілла була порожньою, тацю тишком поставили біля наших дверей. Там були круасани і масло з нормандською печаткою, повидло, помаранчевий фреш, тонкий млинець, йогурт у невеличкому скляному горщечку, для мене — чай, приправлений бергамотом, а для нього — кава з молоком. Крізь

відчинене вікно було видно бірюзове море, як у тропіках, а вдалині, на горизонті, воно світлішало, силует Гори здіймався посеред води.

* * *

Це абатство, очевидно, вже не таке, як тисячу років тому. Але що відчували в цих стінах року божого 1015 чи 1515? А що відчували поза цими стінами? Я вже давно боюся, що не зможу написати книжку, дія якої відбувається в епоху, коли ще не знали картоплі. І це не метафора; я не хотіла казати *світ, в якому Америки ще не існувало*, а дійсно світ, в якому поки ще не куштували жодної картоплини.

Вони жили на планеті у центрі небесного склепіння, навколо якої оберталися Сонце і Місяць, у світі, створеному за сім днів і організованому за волею Божою. На цій планеті був один величезний континент. Чума навідувалася раз на кілька десятиліть, проказа і війна вирували у проміжках. Небагато було тих, хто вже бачив книжку, а ще менше таких, хто міг би її розшифрувати. Відьми злягалися з нечестивим і отруювали джерельну воду. Лікувалися свинцевим порошком, який кілька магів уміли перетворювати на золото.

Найважче, коли намагаєшся писати про минуле, це не спробувати віднайти знання, віру чи втрачені легенди, не витягати на поверхню гаргулі і каменярів; а забути світ, який добре знаєш; стерти у сьогоднішні все, чого ще не було, все, що існувало, але випало з поля зору чи з розуміння. Як відмовитися від половини всього, що знаєш, щоб не відчувати себе наполовину глухим чи напівсліпим? Як забути запах тютюну, смак шоколаду і червоний колір томатів, як не помічати на всіх столах дірку у формі картоплини?

* * *

Коли я була ще малою, телебачення Радіо-Канада транслювало телероман під назвою «Парк відважних», дія якого відбувається в період-між-двома-війнами. Пригадую, мені було нудно дивитися його, однак було ще щось схоже на легку цікавість, як-от віднайти на фото не обличчя знайомого, а якогось із його родичів. Зачіски, одяг, навіть вирази облич, в усьому було щось знайоме: то була епоха, на яку частково припало дитинство мого батька, то ж він досить часто про неї говорив.

Якось, коли ми дивилися телевізор, він мене спитав:

— Думаєш, що люди, які жили між-двома-війнами, знали, що вони живуть між двома війнами?

Я замислилася. Я ніколи не ставила собі такого питання. Тож відповіла навмання:

— Ні...

— А чому?

— Ну-у... Були ж бо люди, які померли перед другою... Або ті, хто народився після першої...

Я викрутилася: ті люди, звісно ж, жили між-двома-війнами, але пережили лише одну із двох. Мене не задовольнила власна відповідь, проте ліпшої не знайшлося.

— І? — наполягав батько.

— ...

— Вони знали, що була одна війна, — продовжив він, — але не могли передбачити, що буде ще й друга, що скажеш?

Легке запаморочення в моїй дитячій голові. Щоб відповісти на це запитання, я мала поставити себе на місце когось іншого, поглянути на світ його очима. Забути все, що я знала, щоб віднайти те незнання, якого в мене просто не могло бути. Можливо, то був перший тест на письменника, який я провалила.

Коли я обдумую ту розмову сьогодні, то мене вражає дещо інше. Причина, з якої я вважала, що люди не усвідомлювали, в якій епосі вони жили, була пов'язана з безпам'ятством: спогад про першу війну мав би стертися в тих, хто її пережив, а тим паче у тих, хто не став її свідком і кому про неї просто розповідали. Мені навіть на мить не спало на думку, що вони просто не могли передбачити другу. Щоб зрозуміти минуле, я, природно, дивилася назад, а потрібно ж було лише звернути погляд (мій погляд чи їхній) уперед.

* * *

Споріднене спостереження: ми все ще десь у Середньовіччі. На початку тексту, присвяченому Тесею у своїх «Порівняльних життєписах», приблизно 100 року нашої ери Плутарх пише:

Географи (...) зображають на краях своїх мап невідомі їм країни і ставлять у кількох місцях позначки, що все, що далі, не містить

нічого, окрім сухих пустель, в яких повно лютих звірів, непрохідних боліт, морозно-туманної Скитії або льодовитих морів. Так і в цих порівняльних життєписах видатних людей, опісля подорожі у часі й історії, опираючись на відомі факти, що здаються правдивими, ми можемо сказати про попередні віки: далі тільки країна вигадок і монстрів, у якій живуть поети й міфотворці, де ні в чому не маєш певності і ні у що не віриш.

Від цих кількох рядків виникає враження, що читаєш опис тисячного року, як він уявляється нам сьогодні: розмитого легендами і населеного містичними створіннями. Уже за часів Античності минуле сприймалося як епоха мракобісся і забобон. Ці кінці мап, де немає нічого, окрім лютих звірів і непрохідних боліт, цей перегній між світом відомим і невідомим, — він існує не тільки у географічному всесвіті: це такий же кордон, як між сьогодні і позавчора. Фікції і монстри (пара, об'єднана Плутархом) — не лише для невідомих земель, а ще й для народів минулих епох.

Усе ж минуле — скеля, на якій зведені наші будинки, чорнило, яким написані наші книжки. Час від часу, коли відчиняємо двері, зустрічаємося віч-на-віч із фантомом, який вдивляється в нас, — йому страшно так само, як і нам. Усе ж є спосіб — узяти його за руку, вивести його на світло, приготувати йому чашку чаю, якщо, звісно, захоче, сісти перед ним і малювати його доти, доки остання з його тіней не відобразиться на папері. Фантом ризикує зникнути, проте нам залишиться малюнок.

Те ж саме, коли схилитися над чорнильницею і дивитися, як дивляться на олійну пляму, спочатку видно мерехтіння форм і кольорів. Не потрібно закривати очі, а якщо залишатися так досить довго, то проявляться силуети. Ми думаємо, що дивимося самі на себе, як у спотворене дзеркало. Але не відводьте погляду. Ви скоро їх побачите. Вони запросять вас до танцю.

Анна постукала в мої двері за кілька днів до свого одруження. Її, як завжди, супроводжувала гувернантка, та замість того, щоб зайти всередину, зробила порух рукою, наче хотіла її благословити або застерегти, перш ніж піти геть. Була середина ночі. Я подумав, що сплю, ще і зараз я іноді так думаю.

Вона зайшла усміхаючись, і, як звичайно, я повів її до майстерні, яку в цей час заповнювали сутінки. Поряд на мольбертах стояли два портрети; першого я мав віддати завтра вранці. У напівсутінках вона уважно вивчала їх пальцями. Потім сказала, наче я міг не знати:

— За три дні мене віддадуть заміж.

Я глянув, не зронивши й слова. Вона продовжила:

— Я ще ніколи не бачила того, хто стане моїм чоловіком, кажуть, він дуже впливовий і дуже багатий. — Вона додала, щоб уточнити: — Він дуже могутній сеньйор.

Я знову кивнув. Навіть якби він був німим, кривим і горбатим, я все одно ревнував би її до цього чоловіка.

Було незвично бачити її перед двома портретами, на одному вона була спокійною і позувала, на іншому — наче в невидимому штормі. Якоїсь миті я навіть не міг сказати, яка з трьох Анн справжня. Справжня повернулася, уважно подивилася:

— Ви нічого не кажете.

— А що ви хочете від мене почути?

— Настане завтра, і ми вже не побачимося. Чи ви хоч трішки сумуватимете?

Ноги в мене підігнулися, і щоб якось втриматися, я повернувся до неї спиною і підійшов до вікна. У будинках з іншого боку вулиці було темно. На небі роїлися зорі. Я чув, як вона рухає пензлі і фарби на моєму столі. Коли я знову повернувся, вона тримала в руці вуглину.

— Я теж хочу зробити ваш портрет, — сказала вона.

Я запалив свічку, знайшов аркуш і простягнув їй.

Вона сіла на підлогу і попросила мене зробити те саме. Потім, тримаючи вуглину, вона довго мене розглядала.

А далі, замість того, щоб провести кінчиком вуглини по аркушу, вона наблизилася до мене і легенько провела по дугах брів, по перенісцю, обвела щоки і вигин підборіддя, поки не намалювала маску ночі на моєму обличчі. Великим пальцем вона стерла лінії в кутиках мого рота, а тоді палець змінили її губи.

Роздягалися ми повільно, в тиші, здивовані, відкривали один одного. Її талія — як у піскового годинника, шовковиста шкіра, мушка під лівою груддю, там, де серце. Ми опустилися, сплутуючи кінцівки, на ковдру, на якій я проводив ночі, мріючи про неї. Після того, як ми

підвелися в час, коли згасають зорі, наші тіла залишилися вималюваними у складках простирадл.

* * *

По одруженні вона багато разів на тиждень знаходила можливості навідати мене. Вона приходила сміючись, розчервоніла, задихана, вмощувалася біля мене, як пташка, і розповідала, до яких хитрощів вдалася, щоб пояснити свою відсутність: вона має навідати тітку, нужденну сім'ю, хвору подругу, вона йшла на ринок, до торговців тканиною, на месо. Останнє не було власне вигадкою, бо приходила вона до мене в церкву Святої Анни, де я кілька місяців тому погодився переробити хресну дорогу.

Вона сідала поруч, в порожньому нефі, дивилася, як я працюю, і розказувала про своє життя дружини можновладця, яке її розважало, наче вона грала роль у містерії. Я знав, що її чоловік багатий, наївний і гордий. Я не хотів знати про нього більше, бо волів, щоб він залишався тінню на межі моєї свідомості, так, як іноді краєм ока сприймається якась форма, але неможливо визначити, що то таке. Зокрема мені не хотілося уявляти, що вона могла робити з ним те ж саме, що продовжувала робити зі мною, і навіть, хай Господь нам вибачає, у цій церкві.

Днів із десять я її вже не бачив, коли вона з'явилася вранці, ще схвильованіша, ніж завжди.

— Я змогла втекти від цілого сонму кузин — моїх і мого чоловіка, — які гостюють у нас уже кілька днів. Я пішла з ними за компанію, коли вони подалися купувати мережива. Це так їх збудило: мине десь година, перш ніж вони усвідомлять, що мене немає.

Вона поклала голову на моє плече, рука на моєму дублеті. Ми обоє стояли обличчям до Господа нашого, який зігнувся під хрестом, більшим за нього. Впустивши пензля і фарби, я обхопив її. Вона пахла простором і сонцем.

— А що ти робиш, коли мене немає? — спитала вона.

— Працюю.

— А коли не працюєш?

— Сплю.

— А коли не спиш?

— Чекаю на тебе.

І це правда. Моє життя минало у своєрідному вічному очікуванні, та це мене не лякало. Я чекав на неї, як чекають на літо, знаючи, що воно настане і буде погожим.

Іноді вона приносила кілька фруктів чи ще щось, щоб розділити зі мною, іноді книжку, з якої читала уривки мені вголос.

Спершу я здивувався:

— Ти вмієш читати?

— У мого батька немає синів.

У мого ж нас було четверо і ніколи не стачило грошей, щоб прогодувати. Я був молодшим: мене відправили до дядька, брата моєї матері, який був управителем великого обійстя в Турені. Там він мав великий будинок, а ще користувався стайнею і лісом сеньйора, який навідувався туди рідко, віддаючи перевагу війні перед селом. Там я провів частину дитинства, поряд із його синами, які не мали жодної симпатії до мене, за винятком Роберта. Тільки трішки старший за мене, він швидко став моїм захисником і найліпшим другом.

Найчастіше під час відвідин Анна діставала твір, для якого сама створила малюнок і який оздоблювала нитками яскравих кольорів. Цього тижня вона закінчила вишивку, на якій був дракон, що видихає вогонь, і тепер вишивала невеличку сцену, частина якої відбивалася у воді. Під корпусом вітрильника на вкритому островами морі розгортався пейзаж з морськими їжаками і морськими кониками.

Я запитав її, забавляючись, чи хочеться їй інколи зображати те, що вона колись бачила чи зустрічала. Вона усміхнулася.

— Як свята Вероніка і Марія-Магдалина? — Щораз вона була розумнішою за мене. Та я не здавався:

— У святої Вероніки твої очі, а у Марії-Магдалини — твоя усмішка, ти ж знаєш. Мені потрібно дивитися на тебе годинами, перш ніж я зміг би наділити їх обличчям.

Я зірвав з її губ поцілунок. Вона вивільнилася.

— У морських їжаків немає обличчя, на щастя.

Анна провела великим пальцем зі зворотного боку вишивки і поки ще вільного від вишивки полотна. Я бачив, що незважаючи ні на що, вона обмірковує моє запитання. Вона наморщила чоло і стала схожою на дівчинку, якою і мала бути, яка намагається розшифрувати каролінгський мінускул.

— Немає потреби повторювати те, що я вже знаю, — нарешті сказала вона. — Навіщо мені копія?

Багато місяців потому Роберт пояснив мені, що все тут унизу і є копія, бліда підробка Краси, невимовної і справжньої. Але тоді я не міг не здивуватися цьому бажанню Анни жити у світі, населеному єдиногогами і жирафами, аніж просто поряд зі мною.

І як дитя, яке вперше отримало іграшку і хоче впевнитися, що вона справді його і ніхто її не відбратиме, я почав випробовувати її кохання

до мене. Якщо вона не могла прийти впродовж кількох днів, я зустрів її набурмосеним і дозволяв себе довго вмовляти, перш ніж давав собі волю усміхнутися до неї, хоча моє серце дико калатало.

Коли вона повідомляла, що зможе прийти в четвер, то я казав, що мене не буде, навіть якщо не мав нічого іншого робити цього дня, окрім як думати про неї. Може мені думалося, що рідше мене бачитиме, то більше цінуватиме? А чи мені просто хотілося, щоб вона страждала, як страждав я щоразу, коли вона кидала мене? Я навіть дійшов до того, спонуканий нерозсудливістю впереміш із жорстокістю, що вигадав їй суперницю.

— Я почав працювати над портретом надзвичайно гарної панночки, — сказав я одного дня, коли Анна прийшла пізніше звичайного.

Вона мимохіть здригнулася, але запитала мене рівним голосом:

— Покажеш його мені?

Я скорчив міну.

— Він іще незавершений. Можливо, за кілька тижнів. Мені потрібно зустрітися з нею ще багато разів. Я ще ніколи не зустрів когось із такою білою шкірою, кольору лілії і троянди.

— Так?

— І губи як кіновар.

Вона дивилася на мене здивовано. Я продовжив, не в змозі зупинитися, відчуваючи злу радість, коли бачив, як її рисами розтікається стурбованість.

— Очі сині, як море, точений профіль.

Анна різко підвелася, я втримав її, щоб поцілувати жорсткіше, ніж звичайно. Вона на мить напружилася, перш ніж повернути мені мій поцілунок, і побігла в бурю.

Вона померла менше ніж за тиждень, від лихоманки, і ніхто, звісно, мене не сповістив. Я продовжував думати про неї, як про живу протягом цілих двох днів, і ці два дні були для мене тортурами. Гадаю, якби мені повідомили одразу, я рушив би шляхом тіней разом із нею. Двічі сходило Сонце, двічі колиска Місяця з'являлася на небі, в мене не залишилося жодного шансу наздогнати її.

Коли повернувся додому, то взяв резеду, марену, сажу, і все разом кинув у вогонь під незворушним поглядом нічного портрета. Пензлі і дошки, які я якраз готував, подалися своєю чергою годувати полум'я.

Я жбурнув би у топку й стілець зі столом, якби отвір був достатньо великим. Та жодного вогню не було достатньо. Її портрет я притиснув до грудей. Дерево було холодним і твердим. Це не було вже нею, просто каміння, раковини, коріння і кістки, змелені на порох і змішані з яечним жовтком, нанесені на те, що колись було деревом, — у вогонь.

Цього дня світло зникло. День став ніччю, а ніч — попелом.

* * *

Спочатку було шаленство без слів, виття за нею, і я таким і залишався, відкритий рот, німий, мов риба, яку витягли з води. А потім навалилася печаль, яку час від часу змінював ступор, що почасти дарував полегшення. Лють з'являлася в найнесподіваніших ситуаціях. Яюсь, коли я їв на вулиці шматок хліба, за мною пішов пес, і з таким поважним виглядом. Я хотів відігнати його і махнув рукою, та тварина не відставала, його брудна морда націлилася на кусень.

Удар ногою був таким раптовим, що я навіть не зогледівся. Пес відійшов, у його погляді було таке здивування, що моє серце не могло його витримати.

* * *

Я втік зі своєї майстерні, від свого ліжка, від усього того, що ділив із нею і що тільки підкреслювало, що її вже немає. Я шукав місця і створінь, які не нагадували б про неї і які з-за цього були б віддаленими і від мене. Годинами я навмання ходив вулицями, на схилі дня заходив до якогось шинку і пив доти, доки вже не міг триматися прямо. Я здавався на милість сну там, де він хотів мене взяти, сидячи на стільці, скрученим у кутку біля дверей, або ж падав в обійми тонкоруких повій. За кілька годин я підхоплювався і знову квапився, наче за мною ганявся привид.

Попри всю свою мудрість, свої знання грецької й латини, Роберт не може цього зрозуміти. Йому ніколи не хотілося померти, бо він когось втратив, тим паче йому не зрозуміло, що можна хотіти жити заради жінки. Його обидва брати одружені, та, як я знаю, завжди про своїх дружин відгукувалися стримано, більше розказували, що діється навколо, ділилися новинами про врожай і дітей. Він точно ніколи не бачив, як вони цілують отих своїх дружин, тих розжирілих

червонощоких матрон, які зрослися із власними спідницями, бо воно видалося б йому таким же недоречним, як і відчувати ніжність до домашньої худоби.

Роберт зізнався мені, що в юності читав кілька лицарських романів, опісля яких схлипував від задоволення. Та нерозказані в них любовні історії сповнювали його серце бажанням зробити те ж саме, — тобто одного дня теж написати книжку. Тоді він дійшов висновку, що люди, навіть подібні з вигляду, не обов'язково зроблені однаково, як і будь-які інші схожі об'єкти іноді містять різну істину, коли один каже правду, а інший бреше. Два однаково червоні яблука, в одному — запашний м'якуш, а в іншому — скручений черв'як у гнилизні. Тому не варто довіряти зовнішності.

Коли ми про це говорили, Роберт якось сказав мені:

— Є люди, в яких замість серця камінь, я знаю таких і тримаюся від них на відстані. А є такі, в кого серце замість мозку, що геть не ліпше.

* * *

Сьогодні зранку, на службі, я спостерігав за монахами і намагався вгадати, кому потрібна ця отрута, яка одночасно й ліки. Роблячи портрети тих і тих, я часто мав нагоду переконатися: якщо птахи не схожі ні на що, окрім як на себе самих, то, якщо придивитися за певного освітлення, більшість людей схожі на птахів. Своїм орлиним носом і впалими очницями — брат Луї скидається на канюка чи осоїда. У нього біле волосся навколо тонзури, але пружна хода, і спину він тримає прямо. Під капюшонами у заповненій сутінками церкві були серед інших куріпка (брат Тома, опецькуватий, з короткими членами, гаркавий), два ворони (брати Колен і Максиміліан, з суворими мінами, схожі між собою, як справжні брати), фазан (високий і опасистий брат Аларіш, здається, він постійно надутий від усвідомлення своєї значимості), горобець, чайка, чапля. А Роберт? Я занадто добре знаю його, щоб у його рисах бачити когось іншого, окрім дитини, якою він і був, — занадто гарного чи занадто поганого.

* * *

Уже кілька днів за столом абата брат Адельф без упину нахвалював сад. Вікарій, не дуже схильний полемізувати на такі приземлені теми, докладав зусиль, щоб видаватися зацікавленим.

— Ми дуже задоволені, — сказав він, наче сам уставав на світанку, щоб занурити свої долоні в землю. — Нам вистачає овочів не тільки, щоб годувати братів, надлишки ми можемо ще й селянам продавати.

Здавалося, саме тоді він зрозумів, що це правда: брат Клемент, який ледве вміє читати і тому йому важко слідкувати за службою, добуває їжу для всіх і гроші для абатства. Навіть найменші створіння можуть бути корисними. Він був задоволений.

— Безсумнівно, це ви порадили йому отой план? — запитав брат Адельф, щоб зробити йому приємність.

Впадало в око, що вікарію не хочеться ні підтверджувати, ані спростовувати твердження, тому він обмежився посмішкою. Брат Луї, який сидів поряд, напружився, а Роберта ця дискусія майже веселила.

— Ще ніколи, — продовжив Адельф, — я не бачив саду, який би так точно слідував бездоганним приписам абатства Сент-Галл, хоча, звісно, і в мініатюрі. Усе ж їх не так багато, тих, кому вдається відтворити його з розумом, більшість задовольняється тим, що наслідує задум, часто небездоганно, на жаль, бо не вважають за потрібне прикрашати його знахідками своєї віри.

Натомість вікарій вигукнув:

— Сент-Галл, ось абатство, яке має подобатися Господу! Багато моїх братів уже навідалися туди, а я, той, хто говорить до вас, саме туди збираюся.

Коли він вимовляв ці слова, у його голосі чулася злоба, яку він намагався видати за захоплення, — чому ця приписана краса не його власна, на славу Господа?

Він мені здався одним із тих чоловіків, у кого успіх інших, навіть випадковий, викликає невідворотне відчуття власної поразки. Незрозуміла вправність брата Клемента мала би принести йому задоволення, навіть викликати гордість, а він відчував радше приниження. Він довго переживував горох і квасолю з нового врожаю, успішне вирощування яких ніяк не залежало від нього, а потім запив склянкою вина, щоб прогнати їхній смак.

Він мав поїхати завтра і повернеться тільки за шість місяців, на Різдво.

* * *

Одразу після заутрені Роберт підвів мене до фресок, і ми разом дивилися на схід сонця. У вранішньому світлі затока була рожевою, як середина мушлі. Колись я віддав би все, щоб відтворити схоже світло на картині. Сьогодні ж його краса залишалася чужою, вона говорила до мене вже забутою мовою.

Одночасно ми побачили групу прочан, яка повільно наближалася до Гори. Їх було близько шістдесяти, може й більше. Дивним чином, вони не збільшувалися, коли наближались, як зазвичай відбувається з речами, коли скорочується відстань, яка розділяє нас із ними. Або ж, щонайменше, вони збільшувалися недостатньо. Майже за двісті метрів від Гори вони видавалися мініатюрною армією, брудною й обірваною, солдати якої рухалися в напрямку абатства, вода доходила їм до кісточок. Двоє передніх несли хреста і дзвона-бурдона.

— Хто вони? — запитав я у Роберта.

— Діти.

І він напівголосно проказав:

Одна самотня М, сама по собі,
А далі йдуть три С, три Х і тричі І,
У році МСССХХХІІІ
До Святого Михаїла на величну Гору
Із вірою у нього вони йшли
У великій кількості — маленькі пастушки.

Сто років по тому маленькі прочани знову крокували дорогою раю.

Натовп пастушків втягувався в Царські ворота довгою безформною вервечкою і увійшов у село на схилі. Вони почали підійматися до абатства узвозом Гран Дегре, Великим Ухилом, мовчазні, рішучі. Їхні легкі кроки шурхотіли по гравію, нагадуючи дощ.

Услід за Робертом я зайшов у служницьку, де зібрались малі прочани, які метушливо роздягалися. Дехто вже розпростерся на землі, інші хрустіли куснями хліба, які їм принесли в глибоких кошиках. Було чутно, як вони бубонять багатьма мовами, які іноді змішувалися.

Роберт звернувся до одного зі старших хлопчаків, який стояв неподалік, цибатого і тонкого, з коричневим чубом, якому могло бути років дванадцять.

— Ти тут за начальство? — запитав він його нормандським діалектом.

— У нас немає начальства, — відказав хлопчина.

— Дуже добре. Хто йшов першим? — знову спитав Роберт.

Хлопчина показав у гущавину натовпу на іншого хлопчача років восьми, рудого як лисиця, який був зайнятий тим, що розпаковував свої нехитрі пожитки. Прокладаючи шлях між дітьми, ми наблизились до нього.

— Як тебе звати, — запитав Роберт лагідно. Хлопчисько підвів голову, та нічого не відповів. У нього були яскраво-зелені очі, обрамлені рудими віями, і серйозний погляд. Вони здавалися майже водянистими. У нього були червоні губи, і щоки всіяні ластовинням.

— Ти звідки? — спробував довідатися я.

Знову мовчання.

Я дивився в обличчя хлопцеві, і мені спало на думку, що він може бути глухим. Я проказав голосніше, артикуючи якомога краще:

— Ти чуєш, що я тобі кажу?

Хлопчина підвів очі до неба і пробуркотів щось таке, чого ми не зрозуміли. Та Роберт розпізнав слова пісні: то була німецька. Він повернувся до старшого хлопця і сказав йому підійти перекладати.

— Перепрошую, пане абате, та я не можу.

— І чому ж?

— Я не володію німецькою, пане.

— Гаразд. А як щодо інших, є ж ті, хто її розуміє, чи не так?

— О, так, багато хто.

— Дуже добре, тоді приведи мені когось, хто зможе виконувати обов'язки перекладача.

— Але ж...

— Що?

— Вони не говорять нормандською, пане.

— Он як! Як же тоді ви домовлялися поміж собою, якщо говорите різними говірками?

Хлопець широко відкрив очі, наче таке питання йому ніколи не спадало на думку. Роберт кивнув, і легка усмішка мимовільно торкнула

його губи.

— Скажімо, те що Господь відібрав у людей у Вавилоні, — прошелестів він, схиляючи голову, — він повернув цим малим дітям.

На щастя, тоді на Горі перебував один монах, який довго жив в абатстві Альпірсбах, і прибув сюди попрацювати з творами авторів попередніх століть, присвяченими питанням математики. Роберт послав знайти його. Натомість діти продовжували займатися своїми справами. Зала перетворилася на такий собі табір. У одному кутку грали в кості. З іншого вже долиняло хропіння. Малий рудань майже не говорив до інших, тоді як вони кидали час від часу на нього погляди, наче щоб упевнитися, що він ще тут.

Брат Аларіш нарешті прийшов, і Роберт перепитав у хлопчика:

— Як тебе звати? — брат Аларіш переклав це мовою дещо рваною, в якій я не розпізнав ні слова.

— Йоган, — відповів хлопчик.

— А звідкіля ти?

Натомість хлопчик лише стенив плечима.

— Він зрозумів запитання? — уточнив Роберт у брата Аларіша, тож той повторив запитання повільніше.

— Він каже, що не знає, — переклав Аларіш, коли хлопець нарешті відповів.

— Він не знає, звідки він прийшов?

— Так він сказав.

Роберт спробував інакше:

— Які міста ти поминув, перш ніж дістався сюди?

— Кілька великих міст і багато сіл. Деколи нам давали поїсти і дозволяли ночувати в повітках на сіні, а то й на кухні біля печі. Іноді нас проганяли. — І ніби для того, щоб приглушити враження від своїх останніх слів, додав: — Але таке траплялося нечасто.

Коли брат переклав, Роберт продовжив:

— Скільки часу ви йшли?

— Дні і ночі. Ми рушили навесні, щоб прийти влітку.

— Звідки ти знав, куди йти?

— Сонце направляло мої кроки.

— А тепер, коли ти прийшов?

— Я хочу поговорити з ангелом, будь ласка.

Опісля вечірньої служби Роберт знайшов мене в моїй келії. Зрештою він виділив мені цей простір, достатній якраз для сінника і вузького вікна після того, як мої сусіди по кімнаті поскаржилися, що я підіймався щогодини і перебивав їм сон. Треба справді погано спати, щоб тебе звинуватили в тому, що заважаєш спати людям, які встають щотри години, щоб іти до молитви. Я лежав на соломі, очі відкриті, голова порожня. Коли побачив, як він входить, то підвівся. Звідкись із ряси Роберт дістав маленьку книжку в потертій палітурці і з закругленими кінцями. Я впізнав томик, який він привіз із нашої подорожі і не показав вікарію. Він відкрив першу сторінку і запитав мене:

— Ти знаєш, що тут написано?

— Я не знаю латини, — відповів я сухо, наче він міг не знати. Я хотів сказати, а може й не хотів казати: «Я не вмію читати».

— Це грецька, — продовжив спокійно Роберт.

Він гортав сторінку за сторінкою, поки не зупинився на одній — із кольоровою мініатюрою.

— Ти зміг би зробити таке? — поцікавився він.

Я вивчав малюнки червоної кіноварі і зеленого смарагду, виконані дещо грубувато і трохи неоковирно, незважаючи на золото, яким вони були обрамлені.

— Я можу зробити ліпше, — відповів я. І це не було марнославством: то було правдою.

Роберт повернув мене до реальності. Вказуючи пальцем на наступну сторінку, на цілий ліс маленьких значків, які вишикувалися під величезною буквицею, він запитав мене:

— А так теж зміг би?

Я в змозі вивести своє ім'я вниз на малюнку чи картині; цього мені завжди було достатньо. Я не вмію ні читати, ні писати, але не вважаю себе гіршим за інших. Із книжок я знаю лише оповідання, що мені читала Анна. Відколи я на Горі, кілька разів навідався до скрипторію у супроводі Роберта, який зумів вразити мене кольоровими мініатюрами і дав можливість торкнутися їх на пергаменті із телячої шкіри. Я розглядав буквицю з певним зацікавленням, як ото розглядають зарості, коли не знають ні назви, ні запаху рослин. Раніше брат Луї категорично відмовився дозволити мені порпатися в

бібліотечних книжках, виправдовуючись тим, що вони зроблені не для того, щоб їх замацували руки профанів. Коли Роберт пояснив йому, що мав на думці, з ним прямо напад стався.

— Нізащо!

— Але ж, — продовжив Роберт терпляче, — він добре, якщо не ліпше за нас, монахів, знається на різних чорнилах і пергаментях. І міг би безсумнівно усе це вміння використати, орудуючи пером.

— Я не заперечую, що він може вправно поводитися з пензлем. Та чи подумали ви у своїй мудрості, що він нічого не розуміє у тих істинах, які приховують оці сторінки, адже він не знає навіть першої літери?

Вони говорили про мене, наче мене не було поряд, і, сказати правду, складалося таке враження, що мене дійсно там не було. Цей проект, створений Робертом, не був моїм; заперечення брата Луї мене не зачіпали. Можливо, він мав рацію, ці книжки були надто цінними, і, звісно ж, це був не той скарб, який можна довірити будь-кому. Я дивився на двох білих птахів, які кружляли за вікном. Було неможливо сказати, хто з них кого відганяв, а чи вони виконували своєрідний танок. З іншого боку кімнати до мене долинала їхня розмова, до якої я не дослухався. Мені досить швидко повідомлять, яким буде їхнє рішення.

— І хто може стверджувати, що, навіть якщо вміє дешифрувати наступних двадцять п'ять літер, він розуміє у всій своїй повноті слово святих, а тим паче слово Господа нашого? — відказав Роберт.

Здавалося, брат Луї на мить розгубився.

— І що це, зрештою, міняє? — продовжив Роберт.

— Що це міняє?

Брат Луї трохи затнувся. Я кинув оком у їхньому напрямку. Його щоки зашарілися. Скидалося, що він докладає зусиль, щоб мовити бодай слово, проте йому бракує повітря. Він дійсно докладав зусиль, щоб не дозволити вибухнути своєму гніву.

— Хіба завданням наших ченців є виносити судження про те, що вони копіюють? — продовжив Роберт.

— Ні, звісно.

Червона фарба не сходила з його щік, перекинулася на шию і залишила там цятки на білій шкірі.

— Ви ж не будете стверджувати, що їм трапляється на власний розсуд змінювати хай що там було б, правда ж?

Коли брат Луї почув про таке припущення, з ним стався другий напад.

— Навпаки, потрібно зберігати істину як таку, незмінну, — сказав він притишено. — Передавати її вірно й точно для навчання майбутніх поколінь. І оберігати її від тих, хто недостойний її отримати.

— І хто ж обирає достойних?

Брат Луї підвів очі до неба, чи то як відповідь на питання, а чи як молитва хоч про якусь допомогу.

— Священні тексти мають зберігати Божі люди у святих місцях. Невірні тексти потрібно тримати в тих самих місцях, проте з інших причин: необхідно запобігати розповсюдженню їхнього шкідливого впливу. — Він підніс догори пальця і продовжив так, ніби читав у невидимій книзі: — Перші треба вберегти від недоброзичливців, а другі — від невинних душ.

Роберт перервав потік слів, наче підловив його на чомусь, та коли він почав говорити, то здавалося, що намагається переконати брата Луї, буцім вони згодні один з одним і обидва говорять те ж саме, але різними словами.

— Беззаперечно, — провадив він далі, — оті тексти, які ми маємо оберігати, хто міг би їх краще копіювати, як не той, хто не ризикує підпасти під їхній згубний вплив? А щодо тих, які проголошують божественну правду, то їх потрібно лише переписувати і множити. Не важливо, чи ми німі, чи глухі, а чи сліпі, мусимо робити, якщо маємо трохи вправності в руках. А я не знаю нікого, чиї пальці були би вправнішими, ніж в Елуа.

Зрештою брат Луї відступив. І не тому, що йому забракло доводів, я впевнений, і тим паче не тому, що його переконали аргументи Роберта, я бачив по його очах, що ні. Здається, він зрозумів, що жодні доводи не можуть перемагати, якщо їм протистоїть нерозсудливість.

Назавтра брат Луї приготував для мене робочий стіл у скрипторії, який був того дня порожнім. На його стільницю він поклав два качиних пера, ніж, щоб їх гострити, циркуль, очеретяні писачки, довгу лінійку, срібну голку й шкребок, його рухи були точними і поважними.

Після того поставив переді мною чорнильницю, наполовину заповнену чорним чорнилом.

— Сьогодні кольорові вам не знадобляться, — повідомив він, і мені не хотілося йому перечити.

Він пішов і повернувся з пергаментом, укритим уже наполовину стертим текстом.

— Спочатку його варто вичистити, перш ніж можна буде знову використовувати, — зронив він.

Той пергамент я шкріб увесь цей день і ранок наступного, мені вдалося стерти деякі знаки, що залишалися. Проте інші опиралися, тож я переймався, що продовживши терти, нароблю дірок в тонкій шкірі. Брат Луї поклав край моїм сумнівам.

— Так добре.

Я питав себе, як треба писати: нові літери поверх старих і намагатися їх приховати таким чином, а чи у проміжках між рядками напівзниклого, майже примарного тексту. Я вибрав друге рішення. Коли він повернувся, щоб подивитися, куди я дійшов, то скидалося на те, що брат Луї схвалив мій вибір, навіть якщо і не сказав ні слова. Він пішов задоволений, хитнувши головою.

Результат же мене зацікавив, мене, який зовсім не був звичним до писання: виведені чорним чорнилом нові значки чергувалися з майже невидимими рядками, але їхня блідість ще більше підкреслювала їхню присутність. І дійсно, щоб їх виділити, потрібно було приділяти набагато більше уваги, ніж для того, щоб слідкувати за новими рядками, які кидалися в очі. Одні й інші чергувалися таким чином, що обидва тексти, які все ж мали різнитися один від одного, сприймалися як одне ціле.

У XVII столітті, коли мавристи змінили в Монт-Сент-Мішель бенедиктинців, вони розпорядилися написати на всіх томах бібліотеки знаменитий нині екс-лібріс: *Ex monasterio sancti Michaelis in periculo maris*. — З монастиря святого Михаїла, відданому на поталу морю, навіть якщо ліпші часи бібліотеки і скрипторію давно минули, і там не копіювали більше трьох-чотирьох книжок на рік.

Під час Революції, коли Гору покинули святі і кортеж архангела, її на короткий час перейменували на Монт-Мішель, а потім на Монт-

Лібр, Гору Свободи. Іронія в тому, що абатство в той період перетворилося на в'язницю. Більшість із тих, кого там утримували, не була ні злочинцями у правовому сенсі, ані аристократами, там були священики, звинувачені в тому, що вони без належного запалу схвалювали революційні цінності.

Дивне перетворення клуатру в острог, обидва — місця позбавлення волі, перше — добровільного, друге — примусового. Між цими двома видами утримання різниця така сама, як між коханням і зґвалтуванням. Перше — дар, друге — грабунок.

* * *

У 1834 році абатська церква, розчленована, розділена надвоє підлогою посередині своєї висоти, щоб збільшити корисну площу, стала капелюшною майстернею. Два роки по тому у листі до доньки Адель Віктор Гюго розповідає про відвідини Гори:

У палаці, сповненому брязкоту металу і шерхоту матерії, тіней, які стежать за тінями, які працюють (...) чудова лицарська зала перетворилася на майстерню, в якій через світловий люк видно шарпання огидних сірих чоловіків, що скидаються на велетенських павуків, з римського нефа зробили огидну їдальню, прекрасний клуатр, монастирський двір із його витонченими стрічатими арками став занедбаним місцем прогулянок, (...) скрізь подвійний занепад, людини і монумента, поєднаний разом і помножений один на одного. Ось що є Монт-Сент-Мішель тепер.

До того ж, на місці скинутого з дзвіниці ангела, подоба хреста.

І на завершення, на вершині піраміди, на місці, де палахкотіла величезна золота статуя архангела, бачимо, як обертаються чотири чорні палиці. Це телеграф.

* * *

Упродовж 1878–1879 років побудували дамбу, що вела до Гори святого Михаїла, по якій до 1938 року ходив потяг. Кілька років по тому зображення Гори під Окупацією нагадують дистопії, на яких бачимо, як плавають останні моделі дирижаблів над знайомими силуетами хмарочосів Нью-Йорка. В іншому всесвіті, який майже за

всіма вимірами схожий на той, люди начепили свастику, вони заповнювали вагони для худоби нажаханими чоловіками, жінками й дітьми, вони спорудили табори завбільшки з міста, в яких день і ніч палали печі. Вони сплюндрували Європу, захопили Гору, заволоділи абатством.

У затоці піднявся ліс зі списів, висаджений на прибережній міліні, щоб там не могли ходити човни. Їх прозвали спаржею Роммеля. Скидалося, що ця окупація була подібною до окупації стратегічних позицій і укріплень, які потрібно захищати, зі сторожею на чатах, з регулярними обходами, патрулями на кожному розі. Нічого подібного. Пекар продовжував випікати хліб, в готелі «Матінка Пулар» і далі збивали яйця, можливо, туристів було трохи менше, та це теж не достеменно. По-суті, нічого не змінилося, і тому ніяк не вдається заборонити собі думати, що найогиднішим були не конвої смерті, не газові печі, не спалювання людей і садизм; найогиднішим була ця тиха нормальність отих усіх звичайних людей, які поглинали свій омлет посеред суцільного жаху.

* * *

Сьогодні дамба веде до великої стоянки у підніжжя бастіону. Нова армія, в металі і хромі, володіє абатством. З ранку й до вечора автобуси щільно шикуються в лінію, виблискуючи під сонцем. Уже протягом кількох років пропонують знести цю дамбу і замінити її переходом на палях, який сприятиме вільному руху води. Через сто п'ятдесят років Гора святого Михаїла знову стане островом. Вона в черговий раз відкине загарбників.

* * *

Знайомі нам сьогодні обриси Гори склалися 1898 року, коли абатство прикрасив шпиль, на якому архангел Михаїл убиває звіра Апокаліпсису.

Ця статуя — твір Емманюеля Фрем'є, він учився професії в зловісних майстернях моргу, де художники зокрема були відповідальними за ретушування мерців із трупними плямами або іншими недоліками, які могли б шокувати погляд. Тобто Фрем'є відомий найпередніше своїми анімалістичними сюжетами, серед яких

бронзові басет-гаунди Наполеона і дивна статуя горили, яка тримає напівоголену жінку, схоже, попередник Кінг-Конга.

Статуя архангела для шпиля монастирської церкви Гори не містить нічого, окрім класики: піднятий меч, виставлений наперед щит, Михаїл, прикрашений короною і одягнутий в кольчугу, поставив ногу на щось на зразок великої риби, того самого звіра, який є втіленням зла. Я забула фігури, стерті реалістичністю, тому що вони ніби геть зникають: за плечима у Михаїла розгорнута пара великих золотих крил.

Ми потроху дізнавалися про дітей. Більшості з них було років по десять. Наймолодшому — десь шість чи сім. Перші рушили в дорогу з Німеччини, десь із Тюрингії. Їх кількість поступово зростала, як збільшується снігова куля, коли котиться. Багато хто і гадки не мав, куди прямує. В інших було таке непереборне бажання побачити святого Михаїла, що втекли, незважаючи на заборону батьків. Один з наймолодших із настанням ночі утік через вікно своєї кімнати, щоб приєднатися до ходи. Кажуть, що навіть новонароджений благав матір відпустити його і що вона аж так здивувалася, почувши, як він говорить, що впустила його на землю. Діти йшли зранку до вечора, на захід сонця. Дехто співав:

In Gottes Namen fahren wir,
Zu Sankt Michael wollen wir!^[4]

Більшість не казала нічого.

* * *

На схилі дня в скрипторії рідко буває світло. Ми працюємо як тіні серед тіней, капюшони піднято. Іноді я зупиняюся, слухаю скрипіння пір'їн по велені^[5], тоненькій телячій шкірі, і намагаюся уявити тих птахів, у яких видерли махові пера, і мертвих телят у коров'ячому череві, щоб ми могли писати на їхній шкірі, і дивуюся, як стільки смертей може вилитися у щось, схоже на життя. Переді мною, на білій поверхні, букви з'являлися одна по одній, як риби, витягнуті з глибини.

Брат Луї і далі стискає губи, коли бачить, як я сідаю до свого столу, щоб узятися за перо, і я достеменно не знаю, чи це знак того, що він незадоволений моєю присутністю у скрипторії, а чи він вважає, що книжка, переписуванням якої я займаюся, не варта того, щоб її копіювали. До того ж правда, що в нього нема вибору і що його несхвального ставлення, без сумніву досить великого, достатньо, щоб огудити нас обох, книжку і мене.

Проте видається, брат Луї звик, що я працюю поряд із ним. Цього ранку він потішив мене однією сторінкою з книжки, на якій було зображено двох тварин із тілами коней і в кожній на лобі по одному рогу, які, як видно, протистояли один одному.

— Я й гадки не мав, що єдиногоги билися, — сказав я.

Брат Луї поглянув на мене із сумішшю зневаги і жалю.

— Це не єдиногоги, — відказав він, наче йшлося про щось цілком збагненне, — а одногоги, масивніші і войовничіші.

А й справді, у тварин була розвинутіша грудна частина, ніж та, що ми зазвичай бачимо в єдиногогів. Та все ж, як він може їх розрізнити? Коли я спитав його про це, зневага зникла з його погляду, залишився тільки жаль:

— Там написано.

На сторінках книжки були зображення усієї сотвореної звірини і не лише: ласки, кити, василіски, кентаври, тхори, каладріуси. Іноді мені здавалося, що я впізнаю тварину чи птаха, брат Луї мене зразу ж виправляв, якщо я помилявся.

Я зупинився на грандіозному зображенні десятків птахів різного розміру й забарвлення, що зібралися біля джерела. Серед зображених із багатьма деталями один із найбільших тримав у дзьобі щось у формі півкола. Брат Луї, коли побачив, що я його розглядаю, повідомив:

— То страус.

— Де це написано? — запитав я цього разу, бо не бачив жодної літери ні на цій сторінці, ані на сусідній.

— Цього не написано. Та в дзьобі він тримає підкову коня. — І, побачивши мій розгублений вигляд, він пояснив: — У страуса, це всім відомо, свинцевий шлунок, і він може ковтати що завгодно, тому його й малюють найчастіше з кінською підковою у дзьобі.

Я підвів очі, замислився. Тобто щоб чути книжки, недостатньо вміти розшифрувати букви, потрібно ще вміти читати те, що

ненаписане.

* * *

Цього ранку брат Луї запропонував мені буквицю зі старого твору під назвою «Moralla in Job», вказуючи на її особливості.

— Тогочасні монахи мали поважати священні тексти, — прошипів він. — Не те, що нині, коли будь-хто вважає себе копійстом, міські майстерні переповнені поганими художниками, які влаштовують комедію там, де мають читати Святе Письмо.

Мабуть брат Луї не усвідомлював, що я — один із тих художників, або ж йому було байдуже, чи образить він мене цим.

— Отакі ось винайшли тут, на Горі, коли книжки ще були книжками, а не строкатими розмальовками, — сказав він мені, перш ніж показати велику гарну Р, майже на всю висоту сторінки.

Я дивився на ту Р і не йняв віри.

— Монахи створили свій власний алфавіт?

Він ледве усміхнувся.

— Ні, не сам алфавіт, а спосіб його писати. Так було в деяких районах, так само, як тут, в монастирі. Ці літери — промовляють. Поглянь: контур прямий і об'ємний, — звернув він мою увагу, і воно так і було. — Там багате мереживо, давня традиція монастиря, а ще аканти.

Дивлячись на мою розгублену міну, брат Луї пояснив:

— Стебельця, з яких вибиваються листки, квіти і ягоди, ростуть на великому стеблі. А ще серед цих гілок ховаються живі створіння.

І дійсно, в голові цієї Р був озброєний сокирою чоловік, який погрожував велетенському коту. Той, із розкритою пащею, намагається вкусити листя. Більша частина літери була насиченого синього кольору, оточена червоним і прикрашена зеленим. Деякі деталі було виведено бістром і бузковим, які не кидалися в око і ставали помітними лише за уважного розглядання буквиці. Усе разом було не просто гармонійним, а єдино можливим.

— Хто таке зробив? — поцікавився я захоплено.

Бібліотекар стенив плечима:

— Нам уже невідомо, книзі понад п'ять століть. Цей брат уже давно не з нами, а його ім'я забулося.

— Жодної згадки про нього?

— Ні. Для монаха негоже занадто прив'язуватися до плодів своєї праці. Ти знаєш, про що йдеться в Правилі щодо цього?

І зрозумівши, що розмовляє не з послушником, а з чоловіком, який не розбирається в усьому так добре, як він, процитував по пам'яті:

«Може статися так: брат ремісник вважає себе великим, бо добре робить свою справу. Він вважає, що приносить щось для монастиря. Тоді його відстороняють від цієї роботи».

Я дивився на нього з нерозумінням. І потім спитав:

— Чому, отче, чому його треба позбавляти його роботи, яку він відмінно виконує во славу монастиря?

— Із багатьох причин, кожної з яких достатньо. По-перше, він порушує перше правило: бути смиренним. Ніхто не може вважати, що має сам по собі якусь цінність окрім тої, яка дана йому нашим всемогутнім Господом. А ще тому, що він зраджує обітницю бідності.

Я розумів усе менше й менше, як часто траплялося з тими монахами, які мене заплутували, бажаючи просвітити.

— Але ж цей брат не продає результатів своєї праці... — знову спробував я.

— Ні, але він вважає, що ця робота належить йому особисто, натомість як ніхто не може володіти чимось, що не належить водночас і його братам.

— Навіть талантом.

— Ним — найпередніше. У Правилі не йдеться, що потрібно бути смиренним, а що треба ним стати. А це значить, що щодня потрібно вбивати в собі гординю й уникати причин для її виникнення.

— Тож завжди є що вбивати і чого уникати, — сказав я упівголоса, тож не зрозумів, чи брат Луї не почув моїх слів, а чи просто вирішив пропустити їх повз вуха.

Обережно перегортаючи товсті сторінки, він насолоджувався маргіналіями, які й через п'ять століть не втратили й трішки своєї яскравості. Чернець, який їх зробив, помер, назавжди стертий із пам'яті, а зображення і надалі оживають під поглядом і в руках невідомого брата. Цьому малюнку на сторінці непритаманна гординя, він знав лише колір.

На пляжі, біля підніжжя скелі, двоє дітей розглядають сіру неосяжність, намагаючись визначити, де вдалині закінчується море і починається небо. Межа невидима, вона повсюди. Прийшовши кілька днів тому, вже завтра вони мають піти.

— Та як це, — запитує найменший, уважно вдивляючись у воду, — що ніхто ніколи не бачить отих морських зміїв, про яких розказують моряки?

Його батько був рибалкою і любителем легенд, перш ніж недолуго померти від сифілісу.

— Вони всі тримаються морського берега, щоб заганяти в порожнечу необачні кораблі, — пояснив більшенький.

Малий затремтів.

— А гігантські спрути і морські єдинороги?

— Єдинороги живуть поблизу островів, а спрути, може їх узагалі не існує.

— Ой.

Він хотів побачити отих дивних морських істот, та майже такий же радий уже з того, що може уявити їх, стоячи босоніж у воді, у затінку скелі, шлях до якої тривав сто днів. В її існуванні теж не було певності, аж поки діти не дійшли сюди.

Іноді зовсім не обов'язково вірити, досить просто прямувати вперед.

* * *

Вони перетнули країни, поминули міста і села. У найменшого вже не було родини. Того дня, коли він рушив у дорогу, він залишив фермера з дружиною, які погодилися дати йому дах над головою — холодна каша і повний перетягів сінник — в обмін на його працю у полі. Він ніколи про них не згадував, а от корів йому бракувало.

Найстарший насправді був наймолодшим серед братів-головорізів, які жили у місті разом із хворою матір'ю. Він рано навчився красти і брехати. Він теж рушив із легким серцем, коли побачив групу дітей, які йшли у гості до ангела посеред води. Йому завжди хотілося побачити море.

Вони швидко стали друзями, навіть без слів. Великий допомагав малому осилити важкі переходи, малий показував великому істівне

листя. Першого звали Андреас, а другого Казимир. Кілька останніх днів Казимир так кашляв, що іноді мусив зупинятися, щоб перевести подих. Андреас теж зупинявся і тихо молився, бо не знав, чим ще можна зарадити.

Цього вечора малий утратив свідомість, і його зразу ж доправили до лазарету. Через вузьке вікно він намагався побачити статую ангела, а бачив лише хмари, які утворювали зміїв і крилатих коней, щоб умить розпастися і зникнути, а ще в темряві почали крутитися зірки. Йому здавалося, що бачить, як у нічному небі танцюють іскристі риби. Невдовзі, знесилений, він припинив розплющувати очі.

І знову мис Єлизавети, ми проводимо дні на світло-жовтому піску на порожньому пляжі, поруч із островом Ричмонд, контури якого видно з берега. Ця величезна майже дика територія належить одній заможній родині ще з ХІХ століття; там є кілька чудових будинків, корівників і розкиданих тут і там сараїв, поля, прерії й ліси, численні ставки і кладовище, якого я ніколи не бачила. Надвечір ми зустрічаємо оленів, кролика, який спостерігає за нами, коли ми поверталися додому, тимчасом як у високій траві блукають цілі сім'ї індиків і фазанів. Дикобраз настовбурчує голки. Ми бачимо, як летять качки і гуси. Ці землі такі ж, якими були сто п'ятдесят років тому, байдужі до нашої присутності. Тварини нас терплять, бо ми не занадто набридливі.

На пляжі ми збираємо *піщані долари* десятками, маленькі пласкі круглячки з грубими відтисками зірок, які здавалися мені твердими, як залізо, і які я вважала монетами сирен. По коліна у воді я нагинаюся і випростовуюся з мушлею у формі спіралі в руці, більшою за кулак, вимитою, білою і бузковою. Біля пальців ніг гостроверха брунатна мушля трохи переміщується, підіймається і швидко віддаляється, а потім друга, і ще одна. Незабаром їх уже десятки — раків-самітників, які поквалливо втікають у тишу.

Цей довгий пустельний пляж складається з двох частин, розділених початком кам'яної дамби, яка веде на острів, де пасуться вівці. У документі, який нам видали після того, як ми оселилися в орендованому будинку, зазначається, що можна дістатися острова на човні і навіть поставити намет, але там забороняється будь-що збирати і розпалювати багаття; а закінчується він таким приписом: Please, do

not harass the sheep^[6]. Ці вівці, яких ніхто не повинен домагатися, мають найкращий вигляд на всьому Східному узбережжі.

Байдужа до величезних мушель мідій із фіолетовим відливом всередині перламутру, до мушель розміром з долоню, до низок зелених водоростей, коли я їх показую, моя донька до самозабуття захоплюється знайденим у прижовклій траві малюсіньким прутиком, шерхлим листочком і ще одним. На пляжі вона годинами наповнює і спорожняє своє відерце. Піщинки такі маленькі, як порошок, жовтий попіл, місячний пил. Я розумію, що будинок, який я хочу їй подарувати: замок із піску.

Ми дістаємося пляжу в кінці лабіринту, лісу, порізаного вузькими зморшками вибоїстих колій; одна перетинає сосновий бір із запахом розмарину; інша — зарості папороті, через зубчате листя якої пробиваються сонячні леза. А ще — берегом ставка, в якому поміж водяних лілій плавають качки і гуси; далі — через закинтий яблуневий сад, де в сутінках кóзи хрумкотять яблуками і яблунями. Посеред поля, у високому травостої, знайшов відпочинок човен, нерухомий, звернутий до неба. А далі, в кінці лісового лабіринту, починається вимощена дошками дорога, що йде над трясовиною. Ми прямуємо вривень з качалками рогози серед бабок і під спів цикад, проходимо довгим зеленим тунелем, починаються дюни, дошки здаються вгору і, здається, закінчуються посеред неба. Удалині — море. Там, саме там, я хочу жити.

Коли писала цю фразу, то помилково написала спочатку *сказати* замість *жити*, і це також правда.

* * *

Слово *роман* (*roman*) походить від назви мови *роман* (*roman*), похідної від мови ойл, якою говорив народ і яку за Середньовіччя протиставляли латині, мові науки й еліт. Про Бога говорили латиною, а про кохання — мовою роман. То була мова колискових, жартів і таємниць. Вона такою й залишилася.

Про мову роман кажуть, що вона «природна», що наводить на думку про вживану деким мову академічну. Тобто були мови принесені ззовні (грецька, латина за Божим приписом) й інша, внутрішня, яку

непотрібно було вчити. Мови, спущені з небес, і мова, яка походить від землі — *Адам* на івриті означає «глина».

При цьому роман як літературна форма існує лише з XVI століття. Він народився одночасно з *Дон Кіхотом*. Він міг би тоді ж і померти, і ми не так багато і втратили б, бо такий цей перший роман повний і досконалий. Проте, дивним чином, у цьому першому романі міститься своєрідний міз-ан-абім, оповідання в оповіданні, тому що там ідеться про пригоди старого чоловіка з Ламанчі, який з головою, набитою героїчними подвигами, від надмірного читання лицарських оповідок, зрештою, сам себе уявляє лицарем. Він натягає на голову поржавілого шолома, сідлає сухоребру шкапу і заради блудниці їде воювати з вітряками. Це історія про чоловіка, який повірив у те, про що читав у книжках.

Сервантес і Шекспір ніколи не зустрічалися, але обидва померли 23 квітня 1616 року. Тому 23 квітня вирішили проголосити Міжнародним днем книжки. При цьому забули, що на початку XVI століття Іспанія вже ввела григоріанський календар, а Англія все ще жила за юліанським. Обидва великі письменники, які ніколи не бачилися, дійсно померли одного і того самого числа, але з різницею в тринадцять днів. Це можна було б назвати труднощами перекладу.

Я довго намагалася зрозуміти, чому *Монт-Сент-Мішель* справив на мене таке сильне враження. Звісно, він прекрасний, неповторний, грандіозний, та чому відкриття його поєдналося в мені з необхідністю, а точніше, можливістю писати? (Саме під час першого приїзду сюди на кишенькові гроші я придбала свого першого записника, сторінки якого заходила натхненно заповнювати.) Такою я була, коли вперше навідалася до країни книжок. Вона існувала. І я могла там жити.

Я могла б роками досліджувати кілька вуличок у *Монт-Сент-Мішель* і навіть наблизитися до розуміння таємниці наріжного каменя. Можливо, рішення криється ось тут: знайти той наріжний камінь, розколоти його, щоб заглянути в нього, аж до початку віків. В очікуванні, люди тисячу років тому вирізьбили в граніті мереживо, щоб піднятися до Бога. Інші прийшли до підніжжя храму, щоб будувати своє село, ростити дітей, ховати мерців.

Мені здається, що це місце волає до мене щось, чого я не розумію. Або я жила тут в минулому житті, або ж ще житиму в майбутньому, чи

ж бо я маю стати черницею і жити тут ще в цьому, а може була копіїстом, прочанином, конем, який галопує повільніше, ніж хвиля, самітником, збирачем моллюсків, просоленим моряком, Матінкою Пулар, єпископом з діркою в черепі, архангелом чи прив'язаним до стовпа биком, — хтозна.

* * *

У XV столітті монахами ставали з інших причин, ніж вступають до ордену сьогодні. За тих часів таке рішення мало соціальне, культурне, економічне і політичне підґрунтя, натомість сьогодні воно ґрунтується найпередніше на особистому виборі. Тобто молодші сини в родинах, які знали, що не отримають спадку і чиї старші брати взяли до рук зброю, щоб служити своєму королю, герцогу чи сеньйору, ставали священиками. Окрім усього, це був один із способів жити комфортно, користуватися впливом, іноді значним, і здобути собі місце на небесах, а за потребою і своїй рідні — включно з дружинами і дітьми, позаяк траплялося, що обітниці целібату і бідності сприймалися набагато ширше.

А от причини, з яких рушають на прощу, геть не змінилися: надія і безнадія. Протягом тисячі років ми пускаємося в дорогу, щоб утекти від чогось або знайти щось. (Під *чимось* варто розуміти як розраду, просвітлення, мир, так і Бога чи себе самого.) Щоб наблизитися до мети, хоч якою далекою і недосяжною вона буде, — тим паче, якщо вона далека і недосяжна. Щоб піддати справжньому випробуванню себе і свою віру, випробування пройденою відстанню, стражданням і холодом. Щоб біль перемиг сумнів. Щоб молитися інакше, а не лише губами, щоб усе тіло — зранені ступні, брудні долоні, зморені ноги, серце, що стугонить у грудях, — стали машиною для молитви.

Ми думаємо, що монастирі зводилися у місцях віддалених і важкодоступних, щоб тримати ченців подалі від принад світу і мирських спокус, а що, як це лише одна з незначних причин? Якщо їх будували на крутих піках скель, в глибині печер, виритих на схилі гори, або, як тут, посеред моря, найпередніше щоб випробувати віру прочан? Бо той, хто будує такий храм, зводить не місце — не призначення, а накреслює дорогу, яка веде до нього. Монастир не є метою, як може здатися, а просто пункт, яким позначено половину

шляху, бо після того, як прийшов, потрібно й піти (окрім хіба якщо самому стати ченцем або там померти). Треба пройти у зворотному напрямку ті ж перепони, які цього разу стають ризикованішими: до вже відомих небезпек, від крутих підйомів до сипучих пісків, додається нудьга. Дорога вже не нова. Уже не стримує бажання досягти святого місця, воно залишилося позаду. Як залишають Гору?

Якщо прочани Сантьяго-де-Компостела гордо носять мушлю морського гребеня, мережений борознами купол, як повний місяць, то прочани абатства святого Михаїла задовольняються скромними конічними мушлями, такими розповсюдженими в регіоні, що вони випинаються з піску в час відпливу. Навіть якщо існують численні магазинчики, які торгують ними — і навіть у далеких землях, прочани самі мають знайти свою мушлю; бо вона знак і символ їхньої подорожі. Коли прочанин дійшов до Гори і пішов з неї, він ніс із собою: вимитий шматок вапняку, невеличкий собор із запахом йоду, з якого чується шум моря.

Можливо, мене покарано за бажання жити повним життям — гріх ідолопоклонства помножений на гріх гордині. Так замішені на зазнайстві євреї простягаються долі перед золотим тільцем, якого самі ж і виліпили. Це розуміння прийшло до мене цього ранку як даність. Тільки дурень може хотіти дивитися Сонцю в очі. Я був гіршим за дурня: я був закоханим і ревнував.

Цього тижня в рефекторії читали Вихід. На моє прохання брат Клемент сидів поряд і напівголосно перекладав, і його слова закарбувалися у моїй голові:

«Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею»^[7].

І що тоді залишається, якщо з цього списку виключити все, окрім дивовижних створінь, якими Анна заселяла свої гобелени? Вони не належать ні до царства небесного, ані земного, більшість із них узагалі вийшли з її уяви. Тобто лише такі монстри не будуть ображати Бога? Чому ж тоді Він забрав її, якщо вона була безгрішною? Чи не справедливіше, якби вона жила, а я помер?

Її фантом і досі поряд зі мною. Коли простягаю руки, то бачу тінь її долоні на землі. Своїм мовчанням Анна відповідає на мої слова, а коли я інколи здіймаю очі до неба, то бачу лише безодню, яка відкриває свою синю пащу.

Дехто з людей народився, щоб зводити собори чи прославляти Бога, інші будують мости, щоб переходити через ріки, або пишуть книжки, щоб передати в них мудрість століть. Безсумнівно, усе це вірно. Щодо мене, то я хотів нанести красу на дерев'яну дошку, як

метелика, пришпиленого до полотна, і не усвідомлював, що для цього його потрібно спершу вбити.

* * *

Тоді, як Анна знаходила мене у схованці в моїй майстерні, вона спостерігала, як я працюю, з такою ж цікавістю, з якою дивилася б, як пташка в'є гніздо. Вона уважно роздивлялася мої порошки і лаки, дивилася, як я змішую олію, яєчний жовток і фарбники, щоб досягти бажаного відтінку, жодного запитання не ставила, але всотувала кожен мій жест.

— Чому оце все тебе так цікавить? — якось поцікавився я у неї.

— Тому що ти усе це любиш.

А далі, тому що любила слова більше, ніж речі, вона взялася перейменовувати кольори, у тій послідовності, як вони з'являлися на моїй палітрі. Її улюбленими були *коник*, *хлібна крихта*, *печінка*, *чапля*, *кужівка*, *сутінки*.

Відтоді я оточений лише сірим, і ця сірість не має назви.

Усьому, що я знаю про слова, мене навчила Анна. Вона їх колекціонувала, деякі за їхнє звучання, а інші — за їхнє значення, як ми збираємо камінчики, іноді за їхній колір, а іноді тому, що вони наче оксамитні на дотик.

Більшою частиною слів, які я знаю і в змозі ними хоч якось називати світ довкола себе, я зобов'язаний їй. Я ніколи не ходив до школи, і мене ніколи не вважали здатним підтримувати хоч якусь серйозну розмову. Та Анна, коли читала мені, не просто розповідала історію за допомогою слів, вона розказувала історію самих слів, наче вони були героями казки, звідки вони прийшли, як змінюються, хто їхня родина, як вони дійшли туди, де вона їх знайшла. Ці нові слова — мені подобалося їх повторяти. Ще й зараз, коли одне з них потрапляє мені на уста, виникає відчуття, що я її відшукав.

Кілька разів Анна цікавилася, чи хочу я навчитися читати. Я відказував ні: я не такий освічений, я занадто лінивий. Та насправді я хотів, щоб слова залишалися у неї, щоб не позбавляти себе задоволення, яке я відчував, коли вона давала їх мені.

Пообідньої пори ми спалили у печі два полінця, але мені таки зводило пальці від холоду. Час від часу я підводився, щоб трішки пройтися, стукав ногою об ногу і поплескував долонями, хекав на долоні, які простягав до полум'я, аж поки їх не починало пощипувати, після чого повертався на своє місце. Нас було тільки троє — тих, хто працював у цю холоднечу. Брат Давид, який прибув кілька місяців тому з абатства Поблет, що в країні іспанців, робив нотатки з тим, щоб здійснити переклад, який йому там доручили виконати. Брат Колен же займався переписуванням твору такого древнього, що він ледве не розсипався на пил, коли брат учергове перегорнув сторінку. Відтоді він заквапився, і букви, які виписував на пергаменті, були не такими правильними.

Брат Луї сидів на певній відстані, біля шафи, в якій знаходилися фоліанти і ключ від якої мав лише він, а ще Роберт. Не знаю, чи правильно тримати твори в кімнаті, в якій ми працюємо, та іноді я ніяковію лише від думки, що вони там стоять. Як у склепі, коли знаходишся в оточенні черепів, у мене враження, що за мною спостерігають.

Роберт навідався поцікавитися, як просувається моя робота, і я скористався нагодою, щоб поставити запитання, яке мене тривожить упродовж певного часу і якого я не можу достеменно означити.

— Якось ти сказав, що цей текст Аристарха Самоського не містить нічого важливого про світ, але багато чого про нас... — почав я.

— Я сказав геть інакше.

— Але ж...

— Я сказав, що той факт, що не можна сказати, чи містить він правду, чи брехню, свідчить мало про нього і багато про нас. Свіча не освітлює лише саму себе: вона підкреслює те, що знаходиться біля неї.

— Дуже добре, — продовжив я, налаштований довідатися у нього відповіді на запитання, які сформувався у моїй голові впродовж усіх тих годин, коли я займався переписуванням творів. — Що ж бо з тією іншою книжкою, що ти показував вікарію Тібо, отією, у якій йдеться про фальшиву прощу Шарлеманя?

У Роберта була та посмішка, яка з'являється щоразу, коли він збирається відповісти на запитання іншим запитанням.

— Як ти можеш стверджувати, що йдеться не про справжню прощу фальшивого Шарлеманя? — спитав він.

— Ото ж бо, що не знаю. Оця книжка, яка навіть не претендує на правдивість, чого вона може навчити нас про світ чи про нас?

Роберт помовчав хвилинку, а потім сказав:

— Про світ як такий, можливо, і небагато. А от про нас... У ній ідеться про одну надзвичайно важливу річ, яка не називається, тому що доказ міститься в ній самій: математики, філософії, навіть віри, — кажучи це, він перехрестився, що не так часто з ним трапляється, і цей жест мене вразив, — людині недостатньо.

Роберт мав рацію, якби від цього залежало моє життя, я не зміг би сказати, що бракувало в його списку знарядь, як реальних, так і божественних. Він відвів погляд, і я подумав, що він і сам не знає відповіді або ж мені її не скаже. І цієї миті він видихнув:

— Нам зовсім недостатньо вивчати, знати і вірити. Нам потрібно ще й вигадувати.

Я поклав перо, коли слухав його, і дивився перед собою на відра, в них спочивали чорнила, для яких змішують порошки, що їх тримають тут, на Горі, в морських мушлях. Ми трохи помовчали, а потім, вказуючи на чорнило, він продовжив:

— Правда ж, воно здається чорним?

Так і було, незважаючи на великі округлі вікна, щойно минав полудень, у великій залі ставало менше світла, і всі чорнила видавалися подібними і темними.

— Лише по тому, як вмочити в нього перо і піднести до пергаменту, то з'являється червоне, смарагдове чи синє, яке від початку містилося в ньому, невидиме в темряві, як із первісної ночі Творець видобув світло, — пояснив Роберт.

Я не втримався від посмішки, коли почув такі роздуми. Треба дійсно бути монахом, щоб віднайти Бога в чорнильниці.

— На жаль, коли забагато пояснюєш, то деякі речі з часом набувають більшої містичності. Те, що збагнено в двадцять, у сорок видається заплутаним і розмитим, наче життя — довга подорож лісом, в якому дорога, спочатку така чітка, потроху стирається, перш ніж розділитися, почати кружляти манівцями й ходити околяса, цілком зникнути, щоби згодом знову з'явитися там, де її ніхто не чекав, цього разу подвійною, її колії поступово віддаляються одна від одної, кожна ділиться на сотню відгалужень, як основні гілки дерева поділяються на

менші, аж до найтонших гілочок, що не витримають і пташки, — і весь цей час світла стає все менше.

Він зупинився, щоб перевести подих. Я дивився на нього, онімільй. Отой похмурий настрій, на нього було геть не схоже, в усякому разі на нього було геть несхожим ділитися ним з кимось у такий спосіб. Та він продовжив голосом, що ламався:

— А може має бути навпаки? Чи не потрібно нам рухатися від невігластва до знання, з мороку до світла?

Він стишив голос майже до шепоту. Здавалося, у цю мить його очі справді втратили властивість сприймати світло, у нього був фіксований погляд сліпця. Я не звичний до таких розмов, за все життя ніхто й ніколи до мене не говорив так. Та я добре знав, що значить жити в обіймах темряви.

— Це ніби маєш вчитися приручати ніч, а не обходитися без світла? — відповів я через хвилю. — Один мій друг якось сказав, що немає іншої таємниці, треба просто залишатися на ногах і рухатися далі.

Ці слова наче висмикнули його із задуми. Він уважно глянув на мене, немов здивувався, що я поряд, і вимучено посміхнувся. Я помітив тіні, що залягли під його очима, та, може, то було лише наслідком того, що день добігав кінця. Він трохи схилився вперед, тримаючи руки на животі, як людина, якій боліло. Дивлячись на пергамент перед собою, на нові рядки поміж рядками старими, я запитував у себе, чи не існує часом від початку часів єдиної книжки, над якою ми всі працюємо і не здогадуємося про це.

Коли Роберт пішов, його кроки по плитах були такими ж легкими, як у птаха.

* * *

Цієї ночі ми прокинулися від такої сильної грози, якої я ще ніколи не бачив. Дощ падав суцільною чорною завісою, яку іноді продирали блискавки. Високі, як мури, хвилі билися внизу укріплень, і скрізь чулося завивання вітру. Монахи мовчки молилися в миготінні свічок. І тут блискавка влучила у церкву — її нову частину, ще незавершену, проте жодного камінчика не відколола. Монахи вбачають у тому знак захисту з боку архангела Михаїла, посланця між небом і землею, у

храмі, який нарекли його ім'ям. Що до мене, то я не дуже на тому розуміюся. Та все ж збагнув, що я не боюся блискавок; мене тривожить саме дощ, оті тисячі пальців, які гримлять усі разом водночас, а грім є лише їхнім відгомоном. Я не боюся вогню, та на мене наводить страх вода.

Пастушки залишали абатство як зграя горобців. Сюди прийшли маленькі дорослі, а йдуть діти. Можливо, в тому треба вбачати чудо, сотворене ангелом, до якого вони прийшли в гості. Залишилися всього двоє: малий, названий Андреасом, який опікується ще меншим, на ім'я Казимир, який став жертвою лихоманки відтоді, як тут з'явився, і якого поклали до лазарету, де я його майже щодня відвідую.

Хлопчина спав і у сні говорив придуманою мовою, руками й ногами робив рухи, наче плив. Щоразу, коли він скидав ковдру, я накривав його до підборіддя. На кілька хвилин він заспокоювався. Його груди регулярно підіймалися й опускалися. А потім накочувала хвиля, яка змītала на шляху все. Він починав сіпатися, боротися з невидимими монстрами, його чоло вкривалося потом. Я не знаю, чи потрібно його знову заспокоювати. Іноді ночами було невідомо, звідки прийде відпочинок.

Сьогодні, щоб заспокоїти його, я почав тихенько наспівувати колискову, яку, мабуть, чув іще маленьким і яку ніколи до цього не згадував. Половина слів забулася, тож я просто наспівував мелодію. Дитя продовжувало бій, але його рухи сповільнилися. За кілька хвилин він уже й сам підспівував уві сні. Наші два голоси злітали у ніч. Зірки і риби зібралися навколо нас, щоб послухати. Може, то їхній спосіб співати.

Вікарій повернувся вчора, разом із ескортом; він залишиться тут на деякий час, може й до наступного року. Відтоді як надійшло повідомлення про його приїзд, Роберт має стривожений вигляд, і я розумію, що двоє відвідин таких близьких у часі означають, що довіра до керівництва абатством похитнулася і що було вирішено або ж ближче поспостерігати за ним, або ж зібрати проти нього докази.

Опісля полудневої молитви мене покликали до покоїв абата. Палало вогнище, підлогу встеляла суміш із соломи і ароматних трав,

що хрустіла під ногами. Вікарій сидів при столі, коли я увійшов, він зробив мені знак сісти навпроти.

— Гадаю, ви знаєте барона де Бурраша.

Не знаю, як він довідався, але дійсно, я навідувався до нього, коли ще працював у майстерні. Він зробив банкет для усіх, хто доклав руку до величезної картини, на якій був зображений він у супроводі дружини і його собак, значне замовлення, яким ми займалися кілька тижнів. То був чоловік, який багато сміявся, голосно розмовляв і їв за двох. Я кивнув.

— Можливо, вам відомо, що він — дуже дорогий друг нашого абата.

Я не знав. Тож обережно промовчав. А він продовжив.

— У барона є дружина, добродісна і плодита водночас, яка принесла йому чотирьох дітей.

Я згадав, то була істота з видовженим обличчям, з нещасним виразом на ньому і надзвичайно білими руками. Саме я малював її пальці.

— Але у барона вже певний час є молода протеже, племінниця одного його друга, яка особливо дорога його серцю. І ми хочемо подарувати йому портрет цієї юної дами. Ми можемо розраховувати на вас?

З його боку то не було справжнім запитанням. І чому він зразу перейшов на «ми»?

— На жаль, боюсь, що ні.

Він узяв карафку з вином, налив дві чарки і поставив одну переді мною. Пряна рідина обпалила горло. Після місяців вживання розведеного водою вина, що дають у рефекторії, в мене ледь не навернулися на очі сльози. Вікарій усміхався з виглядом людини, яка розуміє ваші сум'яття, співчуває, проте не може чимось зарадити.

— Я поцікавився вашою особою, — сказав він, наче зробив мені велику послугу, — і знаю, що ви вже давно не брали до рук пензля, але я також знаю, що ви надзвичайно талановитий портретист. Хіба це не чудова можливість повернутися до вашого мистецтва?

— Не думаю.

— Ясна річ, вашу роботу оплатять.

— Гроші мені майже непотрібні, — зауважив я.

— Так, скажімо, ви ведете життя монаха... Але ж, не зовсім. Розмірене життя і тиша — добрий притулок для збуреного духу. Та ви напевне знаєте, що ваше перебування тут суперечить правилам. Ви не прийняли постриг і навіть не плануєте його приймати; ви гість не абата, а вашого друга Роберта, чії дії, знаєте, викликають запитання на Горі... Переконаний, що ви не захочете додати йому проблем... Подумайте кілька днів. Ми знову поговоримо післязавтра, — підсумував він і попрощався зі мною.

Я вийшов. Надворі падав дощ, такий же сірий, як і каміння.

Я ніколи не бачив цієї юної особи, ім'я якої Гертруда. Вікарій очікував, що я, щоб створити портрет, послуговуватимуся мініатюрою з її зображенням і листом із її описом, якого він мені приніс. І він дав мені фарби, пензлі і навіть дерев'яну дошку, на якій я маю її малювати. Він навіть не сумнівався, що я погоджуся.

У листі йшлося, що молода дівчина дуже вродлива, блондинка, з довгою шиєю, високим чолом і ясними очима. На мініатюрі я бачив радше тьмяне обличчя, обрамлене шатеновим волоссям. Шиї не було видно, очі видавалися карими, хоча в листі зазначалося, що вони блакитні. Здавалося, що в посланні і на малюнку зображено двох різних людей; та в тому не було нічого надзвичайного: перше пропонувало сприйняття того, хто писав, а друге — того, хто її малював. Коли нам здається, що говоримо про інших, завжди говоримо про себе самих. А той, хто вважає, що малює церкву чи яблуко, знову таки зображає на папері власне обличчя.

Як в описі, так і на малюнку, ця Гертруда видавалася мені милою, але дурненькою — якоюсь навіть відразливою: порожньою. Вона безсумнівно згодна на невимовне диво з бароном, який любить накачати власне черевце вином і набити його свининкою. Одна амфора порожня, проте інша, на додачу, повна.

Знаю, думати так про тих, кого малюєш, не можна. Портрет відчуває такі думки. Роберт каже, що лише Бог у своїй безконечній мудрості може судити. Та це сильніше за мене, кожна її риса нагадує мені, що вона не Анна, і в цьому й полягає її провина.

Я почав портрет і закінчив його за кілька днів. Він ні гарний, ані поганий. Мої пальці тримали пензля, наче ніколи й не випускали його. Уже звиклий до рвучкого руху пера, мені майже соромно визнати, що я

отримував задоволення від відчуття руху шовку гладенькою дошкою. І навіть запахи фарб були звичними: червоні, сині і жовті — з мого колишнього життя.

На кухні, куди я зайшов за водою і оцтом, яких мені забракло, тривали приготування до Різдва: кролі, цесарки, гуси, поросята, каплуни, шуки, — голови ретельно відділені, тушки розчленовані і порізані на шматки. Голови, тулуби, лапи, ратиці, плавники і хвости викладені на великому дерев'яному столі, в очікуванні поки їх заново з'єднають, щоб дати народження новим істотам. Цю тонку роботу виконував брат Гаспар, відповідальний за стіл абата. Тоді як монахи по черзі готували їжу на всіх, він займався виключно обслуговуванням вищих чинів абатства і гостей, які потребували особливої уваги.

Біля нього помічники місили тісто і готували ароматизатори відповідно до його вказівок. Пахло маслом, чебрецем, гвоздикою і мускатним горіхом. У великих печах червоніло полум'я, на якому смажили тісно нанизану на довгі шампури — шиї до гузен — птицю. Час від часу прозора краплина пташиного жиру скочувалася вниз і падала у вогонь, де з шипінням зникала.

Брат Гаспар упевненим рухом узяв поросячу голову і приміряв її до тушки каплуна. Вона повністю підійшла, та, безумовно, саме в тому й полягала проблема: контраст був недостатнім. Питання пропорцій. Ці двоє могли бути кузенами. Він відсунув птицю, взяв великий холодний риб'ячий тулуб, до якого припасував рило, посовав його вперед і назад, як роблять, коли приміряють капелюха. Гаспар посміхнувся, і в мене було таке відчуття, що порося посміхнулося йому у відповідь, тимчасом як він брав голку з ниткою, щоб обережно зшити рибопорося, з відкритим рилом і розгорнутими плавниками.

* * *

Цього Різдвяного вечора монахи вперше служили вечірню в новій церкві, половину якої ще треба було доробити. Стіну, яку звели після того, як завалилася стеля на хорах, і яка роками відділяла їх від нефу, розібрали, і весь простір відкривався повністю, коли проходиш у двері, що ми робили урочисто, довгою вервечкою. Мені на мить перехопило подих: здалося, що я увійшов у кам'яний ліс. Величні колони, що

здіймаються догори, чергуються з отворами в небо там, де встановлять вітражі. Наразі, навіть, якщо зводиш очі догори і помічаєш перші білясті дошки нової стелі, яка скидатиметься на кіль перевернутого корабля, враження все ж таке, що наполовину знаходишся надворі. Догори злетів голос:

— *В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа.*

На що присутні відповіли дружним бурмотінням:

— *Амінь.*

Вітер із затоки швидко розвіяв слова.

Як виключення, кілька робітників були присутніми на службі, серед них і довготелесий чоловік, майстер, який працює тут кілька останніх років і який знав респонсорії і промовляв їх разом із монахами. Інші чоловіки сиділи позаду і мовчали. Їх було не більше двадцяти, та кількістю вони все ж переважали ченців, які здавалися розчавленими величезним склепінням. І якось раптом ці люди і ці камені перестали здаватися мені не такими вже й міцними; як одні, так і інші, руйнуються, розвалюються і розпадаються, перш ніж підвестися знову.

* * *

Вікарій був задоволений картиною, яку я йому приніс. Він хотів дати мені жменю монет, та я відмовився і сказав, що Роберт без сумніву зміг би краще за мене скористатися ними для потреб абатства. З незадоволеним виглядом він поклав динари назад до мішечка і не зронив жодного слова.

Я побачив його аж на вечері, де було накрито розкішний стіл. Вікарій продемонстрував ввічливе схвалення, коли побачив ті тарелі, на яких лежали гібриди, зібрані братом Гаспаром, і які нагадували тих казкових створінь, якими повнилися береги книжок у бібліотеці. Та все ж дивно, що в монастирях, присвячених Богу і божественному вченню, ховається стільки монстрів, як в їхніх книжках, так і на їхніх тарелях.

Поряд із вікарієм кривив губи брат Максиміліан. Він відмовився торкатися тих неприродних створінь, бо якби Господь хотів у своїй нескінченній мудрості, щоб люди їли півнів із кролячими головами чи карпів із фазанячими хвостами, він помістив би їх в озера і на господарські двори, так пояснив він Роберту, беручи жменю винограду.

Опісля вечері вікарій запросив усіх нас до того місця, яке правило йому за салон. Вогонь уже розпалили, і навколо нього стояли стільці. Брат Луї сів, тільки-но нас запросили сідати, брат Клемент і Роберт залишилися стояти, я наслідував їхній приклад. Вікарій, який зайняв своє місце одночасно з братом Максиміліаном, помітив, що має дивитися вгору, щоб говорити з нами, тож швидко підвівся і почав міряти кроками відстань між вогнем і дверима.

— У вас чудове абатство, — почав він. — Про нього відгукуються, як про диво, проте воно навіть краще.

Брат Луї підтвердив.

— Наша бібліотека наразі одна з найбільших у християнському світі, — сказав він, і було видно, як оте *наразі* обпекло йому губи.

— Звісно, та я хотів найперше сказати про ваші сади, — продовжив вікарій рівним голосом.

Брат Луї став брунатним, а брат Клемент наче й не чув. Роберт зосереджено дивився на вогонь.

— Тому ми справедливо питаємо себе, — провадив далі вікарій тоном людини, яка себе нічого не питає, тому що знає відповідь на запитання, яке щойно поставила, — може, ліпше деякі з найцінніших ваших творів перевезти до бібліотеки абатства Сент-Уан у Руані.

Брат Луї підскочив, наче осою вжалений. Чарка, яку він тримав у руці, затряслася. Так ось що тут готувалося. Мені захотілося піти забрати того портрета, що я тільки-но віддав цьому негіднику, і кинути його у вогонь. Роберт навіть не обернувся.

— Абатство Сент-Уан могло б ліпше їх зберігати, — продовжив вікарій. — До того ж там є багато ще молодих монахів, які розуміють грецьку, у яких впевнена рука і ясне око. Ви, якщо моя правда, вже втратили половину ваших творів, коли обвалилася північна вежа церкви, а кілька років тому вас ледве не захопили англійці.

— А ми відважно вистояли! — перебив його брат Максиміліан, який поставив свою чарку на стіл. — Жодна книжка не залишила цих стін! І жоден англієць до них не проник!

— Звісно, — погодився вікарій. — Та хто захистить вразливі твори від вогню, наприклад? Чи не влучала вже багато разів блискавка у вашу дзвіницю, останнього разу лише кілька тижнів тому? Хто скаже, коли блискавка влучить наступного разу? Ну, або чума? — Коли вимовляв це слово, він перехрестився.

Я поглянув на Роберта, все ще нерухомого, погляд спрямований у вогонь. Я все чекав, що він кине́ться захищати бібліотеку, заради якої жив, та він мовчав.

— Наші книжки мають залишатися тут, — мовив брат Луї здавленим від хвилювання голосом.

— *Ваші* книжки? — перепитав вікарій.

— Їх переписували тут, переписували монахи, які покояться в мирі у цій землі, або ж їх дарували абатству подорожні, які вважали нас достойними, щоб їх зберігати. Якщо вони не наші, то вони тоді належать святому Михаїлу, — відказав він, кидаючи безнадійний погляд на Роберта, щоб змусити його втрутитися. Але той затято мовчав.

— Усі книжки належать Господу, — вів далі вікарій рівним голосом, — як тут, так і в Сент-Уані. Вирішено, — додав він. — Завтра я відберу перші з них.

Брат Луї перегнувся через вікно скрипторію і вдивлявся в чорні очі затоки під всипаним малесенькими мерехтливими зірками небом.

Там двісті років тому потонула сотня томів, разом з вежею, що їх прихистила, коли вона розвалилася посеред ночі. Протягом кількох наступних тижнів деякі з них знаходили завдяки припливам. Сторінки у них були вибілені, як скелети китів, виїдені сіллю. Інші так ніколи й не знайшлися, поглинуті забуттям, рухомими пісками, гігантськими спрутами.

Серед тих книжок був і каталог бібліотеки. Тому не існувало жодної можливості точно визначити, ані які книжки пропали, ані навіть точну їхню кількість. Дехто пригадував, що бачив на полицях такий-то твір, інші стверджували, що його просто позичили чужому абатству або ж повернули власникам. Книжки, до яких не торкалися роками, пішли у небуття ще й тому, що ними перестали опікуватися: вони померли ще до того, як втопилися. У декого в пам'яті збереглися назви томів, які взагалі не могли існувати і які вони читали, мабуть, уві сні.

Брат Луї тримав у руках важкий том Плутарха, який він читав і навіть переписував понад двадцять років тому. Екземпляр, що слугував прототипом, відтоді зник. Ще один пропав під час пожежі в абатстві Жамблу за три століття до того. Як йому було відомо, більше не

існувало повної копії «Порівняльних життєписів». Він провів пальцем по палітурці зі шкіри ягняти, відкрив навмання твір і прочитав тихо, як читають молитву. То була епітафія Сципіона, чиє життя слугувало порівнянням до життя Епамінонда.

«Невдячна батьківщино, тобі не дістануться мої кості».

Брат Луї перехилився з відчиненого вікна в холодну ніч, його торс виступав за камені, і жестом безтямного сівача кинув книжку у хвили, на яких тремтіли відблиски зірок.

У сірих водах біля підніжжя скелі була бібліотека-привид. І ту бібліотеку ніхто й ніколи не зможе у нього вкрасти.

24 грудня, 16:00.

У залі готелю почали накривати стіл з печивом, вином із прянощами і гарячим шоколадом. Моя доня ще спить, тому я й можу бути тут, біля вогню, сьорбати квітковий чай. Але ця книжка (яка ще й не стала книжкою) не асоціюватиметься у мене з чаєм, пахощами чи місцем. Я пишу на ходу, залежно від її сну і мого дещо вільного часу. Я вже казала, що пишу, щоб згубитися — і це правда, — але ось ця книжка (яка може ніколи й не стане книжкою), я пишу її ще й для того, щоб відшукати себе. Щоб відшукати ту, яка вміє писати за тою, яка в змозі заспокоїти, заколисати, годувати груддю, попестити, заспівати, додати впевненості, нагодувати і полікувати. То як власна кімната, для мене одної.

* * *

Якось, розглядаючи комету в книжці, моя доня показала пальчиком на її золотавий хвіст і виголосила: «Волосся». Таку ж аналогію провів Мішель Турньє у романі «Гаспар, Мельхіор і Бальтазар», перша частина якого присвячена білявості, і Христу, втіленням якої він був. Комета з грецької *кометес*: волохата. Вивчаючи і відкриваючи мову, моя маленька доня придумує пояснення сама, проте подібні до тих, що вже є.

Різдво, *Natalis dies*, *родження Господнє*, найтемніший день народження взимку: точка, яка світиться серед ночі. Апокрифічне, біблійне пояснення намагається вивести походження слова *Noël*, Різдво, з *nouvelle*, вість, що саме по собі невірне, хоча в ньому є і дещо

привабливе — скрізь, де таке пояснення існує, можемо почуватися серед друзів. Заразом я дізнаюся, що поняття *bûche de Noël*, Різдвяне поліно, не завжди означало торт, а колись давно було справжнім поліном, яке клали до печі із заходом сонця і яке мало горіти всю ніч. Моя вість, моя Різдвяна історія зробить те ж саме: вона зігріватиме мене аж до сходу сонця.

* * *

Прикрашені багатими мініатюрами й орнаментами, книжки часів Середньовіччя призначалися для мирян, щоб ті могли відстежувати години літургії, різні служби, що правилися вдень і вночі. Такої книжки надзвичайно бракує у наш час: такого собі *vade-mecum*, посібника, який постійно нагадував би нам як жити, хай не в радості, але у спокої.

Якщо хтось уже ставав матір'ю — або, може, одним із батьків — то пізнав цю основоположну і непоправну зміну: якимось раптово з центру всесвіту зміщуєшся на його край. Мені довелося вчитися всьому заново, наче я сама тільки-но прийшла у світ: як їсти, спати, бути цілком прив'язаною до іншої істоти і потихеньку звільнитися від неї. Уже немає ні дня, ані ночі, лише часопростір, позначений годинами годування. Впродовж перших тижнів, як заведений годинник, моя доня прокидається двічі–тричі посеред ночі (утреня, хвала), я беру її з колиски, разом ми сідаємо у велюрове крісло в кутку кімнати. Будинок спить. Безлистий клен стоїть на чатах за вікном, сріблястий собор Венсент-д'Енді світиться в темряві, як повний місяць. Часто падає сніг. Чутно, як вітер стогне у гіллі.

Коли приїздимо в Бостон, перше, що я шукаю і знаходжу в квартирі — велюрове крісло біля вікна. Воно в кімнаті, що виходить на вулицю, ми ж займаємо ту, яка виходить у двір будинку. Двічі–тричі за ніч (утреня, хвала), моя доня прокидається, я беру її з колиски і несу з собою черепашку-нічничок, щоб не запалювати скрізь світло. На стінах і на стелі зірки і місяць дрижать і стрибають у ритмі моїх кроків, і зупиняються, коли ми сідаємо в крісло. Тут важка штора засмикнута, вона стоїть на заваді холодному повітрю знадвору. Доня їсть, я марю своїм кленом.

Довгими місяцями я не можу написати жодного рядка. Помалу до мене повертається здатність описувати качок, дерева, море, від простішого до більшого. А потім мені вдається навіть читати: «Les Désarçonnés» — «Ті, хто випав з сідла» Паскаля Кіньяра, розповідь про чоловіків і жінок, які впали з коней і чиї поламани життя поволі відбудовувалися по шматочках. Я читала спочатку по абзацу в день, а потім по сторінці. Я ще далека від завершення процесу.

* * *

На палітрі Елуа пробую відтворити кольори, як він міг їх бачити.

Слово *miniature*, *мініатюра*, означало спочатку не малюнок чи орнамент, а колір: червоний. Термін походить від латинського *miniare*, *мінімально покритий*, *кіновар*. Завдяки процесу метонімії, заміщення, зміст почав означати форму. А ще *rouge*, *червоний*, спочатку означав *roux*, *рудий*, тоді як *brun*, *коричневий* або *брунатний*, походить від *brillant*, *яскравий*, *блискучий*. *Bleu*, *блакитний* чи *синій*, похідний від *blanc*, *білий*. До Середніх віків у європейських мовах не було слова, яке позначало би блакитний колір. Цю барву вважали відтінком білого, чи то чорного, або ж зеленого, залежно від відтінку: блакитного, темно-синього чи сизого. А ще те, що тисячу років тому не знали, як назвати фіолетовий, жовтогарячий чи рожевий, видається досить переконливим: ці барви складні і нечасто трапляються в природі. А от те, що не було назви для одного з трьох основних кольорів, для того, який сьогодні асоціюється з небом і водою, в цьому є щось незбагненне. Люди тих часів жили під чорним небом і ловили в зеленому морі білу рибу — а чи жили вони під зеленим небом і ловили в білому морі чорну рибу.

* * *

Моя доня, якій я тільки-но пояснила, що таке Новорічні побажання, побажала мені світла, гардероба, дерева. А ще решітки. У неї перед очима була решітка на бильці ліжка, на якому ми удвох лежали й читали казки — та все ж.

Якщо не зважати на решітку, то світло і дерево — найкращі побажання, які я колись отримувала. Сподіваюся, що вони здійсняться.

Зрештою я знайшов серед цих стін не умиротворення і навіть не полегшення, що є його спрощеною формою, а своєрідний спокій, наче я сам став наполовину кам'яним. Тоді, коли ще писав портрети, я часто мав нагоду спостерігати таке: люди природно переймають прикмети того, що їх оточує. У сеньйора, схибленого на полюванні, ніздрі пульсують, як у його хортів, натомість під шкірою хірурга або ж цирульника вгадується кров, що біжить по венах. З ким знаємося, на того й схожі, тому не варто недооцінювати ризик, якщо водимося з дурнями й поганцями.

Та думаю, що цим спокоєм я завдячую ще й тій рослині, яку дав мені брат Клемент кілька тижнів тому, коли я безцільно блукав стежками саду медичних рослин.

Зайнятий тим, що обрізав кущ, він привітав мене кивком голови, коли я проходив повз нього, а потім нагнувся, щоб узяти з кошика шматочок білого льону, на якому знаходився брунатний порошок впереміш із білими сухими квітками.

— Дрібочку в гарячу воду перед тим, як іти спати, — просто сказав він мені.

Від носовичка йшов нудотний запах.

— Він так погано пахне, бо відганяє погані сни, — додав брат Климент усміхнувшись.

І дійсно, відтоді у мене припинилися кошмари. Проте уві сні я перестав бачити і її, а згадка про неї потроху стирається, наче її тіло почало розкладатися в землі.

* * *

Двічі на день Гора стає островом. В інший час — це клопоть суші, погано з'єднаний із континентом, наче він покликаний нагадувати нам, що будь-які зв'язки вразливі й оманливі. У нас ніколи не буває такої самотності чи такої підтримки, якої ми хочемо. Мені це спало на думку сьогодні, коли я повернувся з прогулянки, довшої ніж зазвичай.

При наближенні, село й абатство видаються одним створінням із каменю. Не знаю чому, та щораз, як я дивлюся з боку затоки, то бачу равлика. У селі є тільки одна справжня вулиця, похила, яка веде до абатства; все інше — провулки і трабули, проходи, не ширші за людину, між будинками, наче таємні ходи. Мешканці здебільшого

ведуть справи з прочанами, яким пропонують усілякі дрібнички, дах над головою і прихисток. А монахи вгорі воліли б мати справу тільки з Богом.

Цього ранку, під час відпливу, я вийшов через Королівські ворота і зайшов так далеко, що абатство видавалося зовсім маленьким, схожим на замок із піску. Колись мене захоплювали такі явища: те, як об'єкти зменшуються, коли від них віддалятися, спосіб, в який дві прямі лінії, достатньо довгі, стають косими і тяжіють до того, щоб з'єднатися на горизонті. У мене була така вправа, час від часу я виходив у місто, зупинявся де прийдеться і брався малювати те, що там знаходилось, а не те, що думав, що бачу. Ескізи іноді робив однією лінією, навіть не дивлячись. Коли такі вправи набридали, я малював птахів.

На піску затоки якийсь чоловік був зайнятий тим, що разом із донькою збирав мушлі. В обох короткі скребла, їхні рухи точні і вивірені. Дівчинка була ще зовсім юною, майже дитиною, але могла і знаходитися там упродовж століть, зігнута в пошуку молюсків, що сховалися в піску. Вона не була схожою на Анну: висока і тендітна, з волоссям кольору соломи і коричнюватим відтінком шкіри, як у всіх, хто звик бути на сонці. Вона підвела голову і посміхнулася до мене. Мене зачепило, наче вона заговорила зі мною іноземною мовою. Я прискорив ходу. Але та посмішка юної дівчини — жінки — так і залишилася зі мною: перша, яку я помітив упродовж останніх місяців.

На зворотному шляху я скинув чоботи, щоб відчуті ступнями холодний пісок. Мені здавалося, що між пальцями ніг я міг відчувати найменші піщинки. У небі крутилися чайки. Раптом уся затока ожила.

Я прискорив крок, тому що море незабаром підніметься, а Роберт попереджав мене сотню разів, що приплив бере в облогу Гору швидше, ніж кінь переходить на галоп. Та вже майже під стінами я помітив маленьку зігнуту хлопчачу постать, яка виструнчилася і побігла до моря. Здавалося, він женеться за чимось білим, що летіло. Я гукнув:

— Обережно! Повернися!

Він був надто далеко і не почув, або ж вирішив не зважати на мене і продовжував бігти, щоб невдовзі зупинитися і нагнутися до піску. Я бачив, як вдалині відблискує вода. Море скоро буде там. Я побіг до хлопчини, якого впізнав: то був компаньйон нашого маленького

хворого, який більшу частину дня проводив біля його ліжка. Я знову гукнув, цього разу назвав його на ім'я:

— Андреасе! Поквапся! Потрібно повертатися!

Знову він зігнував мене. Мені здавалося, що я майже чув шепіт хвиль, які продовжували свій поступ і які незабаром оточать Гору. До того ж хлопчина знаходився в тому місці, де за кілька тижнів до цього загинув один чоловік і де ми щомісяця бачимо застряглих прочан. Іноді вони потребують кількох годин, щоб вибратися з трясовини, що змикається навколо них, і нерідко потім доводиться посилати когось із братів, щоб провести їх лабіринтом із впадин і сипучих пісків, які оточують абатство.

Коли я дістався до Андреаса, він притискав до себе згорток набряклих аркушів, на яких ще вгадувалися кілька проведених чорним чорнилом ліній.

— Давай, повертаймося! — грубо сказав я йому і захопив за лікоть.

Він вивільнився і знову побіг, прямо в океан. Він зайшов у воду по стегна, щоб спіймати ще один аркуш, що плавав на поверхні. Я подався за ним, занурюючись у крижане море. Вода була каламутною, і ми навіть не могли розгледіти дна, хоча там не було й одного сажня. Я втратив рівновагу й опинився навкарачки у воді, в роті хрустіли пісок і сіль. Я підвівся і зумів знову спіймати його, щоб підтягнути до себе. Цього разу він не пручався.

Усе ще притискаючи аркуші до грудей, Андреас, — рот до самих вух розтягнутий у посмішці, — повідомив мені:

— Я знайшов скарб.

* * *

— Бачите, бібліотека — як той сад, — цієї пообідньої пори Роберт намагався пояснити брату Клементу, — щойно припиниш нею опікуватися, і вона помре.

Здається, він ніколи довго не розмовляв із садівником. Чи може той зрозуміти такий образ? Намагаючись донести до нього щось доступніше, він уточнив:

— Книжки існують допоки їх читають і переписують, щоб продовжити їхнє життя в інших місцях, як квіти, з яких падають пелюстки.

Клемент усміхнувся.

— Насправді ж, коли квіти гублять свої пелюстки, значить їхнє життя добігає кінця. А от насіння, яке вони розсіюють з вітром, якраз і сприяє їхньому розмноженню. Та я почув те, що ви хотіли сказати.

Роберт почервонів. Коли думаєш, що звертаєшся до недолугого, сам часто пошиваєшся в дурні. Та в голосі Клемент не було й тіні глузування.

Ми втрюх були в саду. Роберт мав звичку, якщо потребував зібратися з думками, то йшов у підземну церкву або ж на могилу Роберта де Торіні, з яким у нього було одне ім'я, та сьогодні він, мабуть, не знайшов там розради, тож кроки привели його до саду медичних рослин, куди я прийшов, щоб забрати настій для нашого маленького хворого. У цей момент Клемент саме кип'ятив трави, які слугували ліками.

Роберт продовжив, наче говорив сам до себе:

— Бібліотека — серце абатства, без неї Гора стане кладовищем, куди приходять прочани, щоб побачити череп Обера чи торкнутися відбитка ступні Михаїла, а вони обидва такі ж мертві, як і каміння. Недостатньо просто пильно оберігати зачинені книжки з минулих століть, які нам вдалося врятувати, потрібні й нові книжки, а для цього — й нові писці, закохані в мудрість і байдужі до спокус світу. Та монахи й художники зараз є в усіх містах. В університетах уже не розраховують на духовенство. Абатства поволі сповзають у забуття, а наша бібліотека вже кілька століть тихо помирає.

— Вона помирає так довго, що її можна вважати безсмертною, — відказав Клемент, усе ще посміхаючись.

Роберт не відповів. Вони хвилю помовчали. Клемент продовжував кип'ятити трави і квіти. Біля нього викачувався кіт. Як йому вдається завжди залишатися таким чистим і при цьому борсатися в такому бруді? Я дивився поверх наших голів на цю масу каменю, зведеного для того, щоб прихистити людей, чиєю місією було зберігати книжки. І раптом шалена думка пронизала мене: то не твори потребують захисту монахів, то людям потрібні книжки. Ми помремо, а книжки виживуть.

Роберт сів поряд із братом Клементом і взяв дрібку порошку, яку підніс до носа. Очі донизу, Клемент запитав його:

— Ви сильно страждаєте?

Роберт здригнувся і кинув на мене довгий погляд. А потім видихнув:

— У певні дні. — На його губах з'явилася слабка посмішка: — Болиголов трохи притлумлює біль.

Клемент підвів голову.

— Я нічого не казав ані вікарію, ні його помічникам, бо вважав, що таким було б ваше бажання, — нарешті мовив він.

Роберт подякував йому кивком голови. Мені здавило горло, я прочистив його, та все ж не спромігся вимовити ні слова. Цієї миті мій друг скидався на ті зимові квіти, які його оточували: самотні, вразливі і заповзяті.

* * *

Якось увечері, перед вечернею, Роберт пішов зі мною до маленького хворого. Андреас уже був там, а ще Клемент, який приніс йому зілля. Ми мовчки приєдналися до них. Андреас зацікавлено глянув на Роберта, повагався мить, а потім спитав:

— Це ви той, хто опікується книжками?

Роберт посміхнувся до нього:

— Можна сказати й так.

Хлопчина дістав десь із-за спини стос, який зібрав на затоці. Аркуші висохли, та навіть на мій погляд було очевидним, що половина тексту втрачена.

— Я знайшов оце.

Роберт насупив брови, простяг руку і переглянув аркуші, які показував йому Андреас.

— Де ти це знайшов?

— У піску.

— Де у піску?

— Біля стін.

Я кивнув головою, щоб підтвердити, що все вірно. Я бачив, як Роберт намагається впізнати текст. Видно було, що він відмовився від цього.

— А ще якісь там були? — запитав він нарешті.

— О, звісно, — відповів хлопчина. — Та я не зміг їх зібрати, приплив забрав із собою все.

Роберт легенько провів рукою по аркушах, наче пестив знайому тварину, а потім повернув стос хлопчині зі словами:

— Вона твоя. Ти врятував її, тепер потурбуйся про неї.

Хлопчина притиснув аркуші до грудей, а потім запитав:

— А чи правда, що вони всі різні?

Роберт звів брови догори. Я стежив за їхньою розмовою неухважно, я дивився на Казимира, він випростався і дихав легко. Клемент переводив погляд із Роберта на хлопчика, який сидів перед ним. Їхня розмова зацікавила його.

— Книжки, — вів далі хлопчина. — Вони всі різні?

— Так і ні, — відповів Роберт. — Є сотні різних книжок, написаних ще за часів Античності, а з тих сотень безсумнівно існують ще десятки копій.

— Їх переписували кілька десятків людей одночасно?

— Ні, не одночасно, — сказав Роберт посміхаючись, — але робили копії і копії з копій у різних місцях, переписували роками, тож сьогодні копія цієї книжки може знаходитися в Москві чи в Константинополі. А може в тебе і єдина.

Хлопчина помовчав хвилину. Він безсумнівно вже чув це слово — Константинополь, звучання якого нагадувало про війни і про гроб Господній.

— Але ж, — продовжив хлопчина, — вони не однакові, якщо їх переписували різні люди у різний час, правда ж?

Я усміхнувся. У мене були такі ж самі думки. На це відповів Клемент:

— Вони не однакові найперше тому, — сказав він лагідно, — що їх читали різні люди в різний час.

Хлопчина здивувався, проте не так сильно, як Роберт.

Коли ми кілька хвилин по тому підвелися, щоб іти, Клемент подався за нами. Наші сандалі лунко стукали об холодне каміння. З моря дув вітер, змушував нас ховати руки в кишені, а підборіддя в коміри пальт. Незважаючи на холод, Клемент завів нас в клуатр, де ми ходили і напівголосно продовжували розмову.

— Ви вже чули про того чоловіка, в Німеччині, який знайшов спосіб робити копії книжки, сотню за раз? — запитав він.

Роберт усміхнувся.

— То він вічний?

— Цілком можливо.

Він також усміхнувся, щоб заперечити зміст власних слів.

— Якщо те, що ви кажете, правда, — сказав Роберт, — то він дійсно стане вічним, бо його ім'я знатимуть і через тисячу років.

— Я сьогодні знаю його ім'я: його звати Йоганнес Гутенберг. Він простий золотар.

— Люди повсякчас розказують якісь нісенітниці, — мовив Роберт. — Один вихваляється, що зробив літальну машину, інший, що пристрій, який дає змогу рухатися морським дном. То все базікання. Чим той Гутенберг від них відрізняється?

— Тим, що він уже зробив те, про що каже.

— А чому ви в тому такий переконаний? — запитав я.

— Я бачив його книжки.

У мене забракло слів, у Роберта теж. Думаю, ніщо стосовно цього загадкового садівника не змогло б його приголомшити більше, навіть якби йому сказали, що це брат Клемент сам винайшов той неймовірний спосіб, його така звістка не надто здивувала б.

— Я власноруч тримав два примірники «Ars minor» — «Малої граматики» Доната, які він видрукував, зовсім однакові, — пояснив Клемент. — Двічі одна й та ж книжка.

— Як йому вдалося?

— За допомогою пристрою, який трохи схожий на виноробний прес. Він вставив туди покриту чорнилом металеву пластинку з вигравіюваним текстом, який потрібно відтворити. Залишається лише покласти зверху аркуш паперу, щоб на ньому віддрукувати текст.

Пояснення було чітким, а процес — обеззброююче простим. Коли заплющував очі, то майже бачив ту машину. Я був певен, що Клемент каже правду.

— Але ж, — запитав я, збурений цікавістю, — знадобилося, думаю, багато місяців, щоб вигравіювати ці пластини, одну за раз? І взяло, мабуть, більше часу, ніж якби просто дали книжку переписувальнику?

— Я неправильно висловився, — продовжив Клемент. — Текст не вигравіюваний. Він складений із багатьох знаків, які можна виймати і міняти місцями граючись, таким чином, що одного набору літер достатньо, щоб зробити всі книжки.

Раптово винахід постав у геть іншому світлі — його значення неможливо переоцінити: всі книжки разом в одному неупорядкованому

наборі знаків — усі книжки, які ніколи не напишуть, і всі ті, які ще напишуть, лежать разом, упереміш, під пальцями цього чоловіка, цього німця.

Роберт дивився в морок перед ним і не бачив нічого. Я здогадався, що він намагається визначити, чи ця новина пророкує смерть бібліотеки, чи її відродження. Як жити у світі, в якому книжки робитимуть без участі людини? Безсумнівно, йому не судилося цього знати. Може й на краще.

— І скільки ж існує тих граматик? — спитав він, наче цікавився у того, хто бачив єдинорога, скільки ж у нього було лап. Було їх дві чи тисяча — неважливо.

— Не знаю, — відповів Клемент. — У мене лише одна.

Я подумав, що погано розчув. А потім сказав собі, що брат Клемент знову неясно висловився.

— Ви бачили лише одну? — уточнив Роберт.

— Я бачив дві, — терпляче повторив брат Клемент, — проте в мене тільки одна. Хочете глянути на неї?

У сарайчику посеред городу, поміж насіння, горщиків, лопат і зерна, Клемент ховав справжню бібліотеку: з десятків творів, складених у дерев'яній валізі, обгорнутій льняним полотном.

Він простягнув Роберту невеличкий неприкметний томик. То була граматика Доната. Одна з граматик. Роберт подивився на неї здивовано, а потім передав мені. Сторінки були чистими, а букви ідеально рівними. Коли закрити очі, мені видалося, що зможу здогадатися, які вони, тільки коли торкатимуся до них. Я розплющив повіки — і враження зникло. Поряд зі мною тремтів Роберт. Земля вислизала з-під наших ніг. Ця книжка була монстром, і вона ж була дивом.

Дитина, жертва лихоманки, ще більше тижня залишалася непритомною. Зрештою Андреас теж пішов, забрав із собою свою книжку, проте залишив свою мушлю прочанина другові. Куди мав повертатися — він не знає, але знову мав рухатися.

Я проводжу свої дні і ночі біля ліжка маленького хворого, годую його курячим бульйоном, кладу холодні компреси на його чоло. Брат Клемент приходив тричі на день із паруючою чашкою, в якій плавають трави з гірким запахом. Він лагідним рухом підводить Казимира, дає йому випити відвар, не кажучи й слова повертається до своїх рослин. Іноді з ним навідується його кіт, згортається клубочком біля ніг хлопчика і муркоче. Наступні кілька годин хворий спить спокійніше, і навіть мені вдається стулити повіки більш ніж на кілька хвилин. Коли хлопчик заспокоюється, кіт тихенько йде.

Якось увечері, коли брат Клемент тільки-но увійшов з котом, який слідував за ним по п'ятах, з'явився брат Гонтє, озброєний мискою і ножем.

— Що збираєтеся робити, брате мій? — запитав його Клемент чемно.

— Ця дитина не одужає, допоки ми не випустимо погану жовч, яка забруднює йому кров, — відказав Гонтє, стаючи на коліна біля ліжка.

Кіт, який там як раз лежав, підвівся, проте не втік. Він задовольнився напівобертом голови до свого господаря, очі напівзакриті.

В одному порусі ми з Клементом стали між лезом і дитям.

— Дуже добре, що ви піклуєтеся про його здоров'я, ви такий зайнятий, — мовив Клемент. — Та я переконаний, на вас чекають важливіші справи.

Промовляючи ці слова, він і на йоту не зрушив з місця.

— Я напевне знаю, що ви думаєте, буцім зможете його вилікувати вашими травами, — відказав Гонтє, поглядаючи на миску з залишками золотавої рідини на дні, — але настав час для справжнього лікування, яке візьметься за саму причину хвороби.

— Він спить, — продовжив Клемент. — Гадаю, буде ліпше, якщо він відпочине.

— Опісля він спатиме ще ліпше, — відказав Гонтє, намагаючись обійти Клемент. Садівник залишався непорушним, як камінь. — Ах

так? Ви дасте мені це зробити! — зрештою вигукнув Гонтє, виходячи з себе, а кіт відповів йому шипінням.

— Боюсь, що ні, — спокійно зауважив Клемент.

Я усміхався. Брат Гонтє тупав ногами, бризкав на всі боки слиною, обіцяв повідомити Роберта про таку неповагу і зрештою пішов з порожньою мискою і чистим ножем у руках. Казимир і далі спав, дихаючи неглибоко і рвучко. Він скинув баранячу шкіру, якою ми його накрили. Я натягнув її йому по груди, які підіймалися і опускалися у ритмі його рвучкого дихання.

Брат Клемент пішов опісля того, як стиснув мої обидві руки, наче довіряв мені нашого маленького хворого. Кіт знову скрутився клубочком біля ніг хлопчика. Я сів біля нього на холодний камінь і підняв із землі жмуток соломи, що випав з його матраца, покрутив його між пальцями, перш ніж почав заплітати. Увесь цей час я не зводив очей із його охлялого обличчя. Було видно, як снують з боку в бік його зіниці під майже прозорими повіками. Хлопчик спав, як маленький песик, здригався й сіпався.

Я крутив і м'яв солому поміж долонь, зав'язував її, вплітав непокірні соломинки, стягував до купи стебла, поки не з'явилася золотава птаха з колючими крилами, яку я поклав біля голови хлопчика, між його шиєю і щічкою. Її присутність наче заспокоювала його, дихання сповільнилося, він почав дихати глибше.

Казимир і далі марив, але він літав уві сні.

* * *

Одного ранку він розплющив очі і побачив те, що його оточувало. Назавтра він сам поїв. А післязавтра вже хотів підвестися.

Цього ранку вперше після смерті Анни я взяв до рук вуглину. У моїх пальцях шматочок, який колись був молодого вербою, був легким, мов пір'їна. На ньому всередині можна було розрізнити перші річні кільця дерева, вони були темнішими. Навіть чорне має різний відтінок чорності.

Дозволивши руці вести, я накідав ескіз дахів, укритих шифером, які виднілися з вікна келії, в якій лежав малий. Я робив їх темнішими чи світлішими, натискаючи на вістря сильніше або слабше. Я не думав про те, що робив, та пальці знали свою роботу. Хлопчина стежив за

моїми рухами, заінтригований. Він переводив очі з верхівок дахів на папір, наче хотів перевірити, що не помилявся. А коли побачив, як нижче з'являються контури будинку лицаря Гюслена, зайшовся сміхом.

Це був лише грубий ескіз, якому не вистачало ні часу, ні кольору, та хлопчик дивився на нього як зачарований. А потім я намалював трішки подовжену шиферину з округлими краями, прилаштував крила, хвіст віялом, гострий дзьоб. До іншої додав плавники і губатого рта. Щоб зробити портрет риби, я почав малювати дах, а тоді птаха.

Тепер шиферини з даху будиночків розліталися, як феєрверки, до неба або ж пірнали у води затоки. Очі хлопчини палали відблисками цих створінь, винайдених тільки для нього. Анна мала рацію, коли продовжувала вперто вишивати усіх тих своїх медуз і єдинорогів. За одну мить я зрозумів її, а ще зрозумів причину так робити: показати те, чого не існує. Ми віддаємо тільки те, чого нам самим бракує.

Ми довго залишалися схиленими над малюнком. Хлопчина дивився на камінь, який перетворився на птаха, я споглядав, як він дивиться. З нас двох мені випала цікавіша участь.

Цієї п'ятниці, 20 березня 2015 року, у надвечір'ї, Гора святого Михаїла знову стала островом. На фотографіях видно, як вода вкриває прорвану дамбу. Там зібралися невеличкі фігурки, які чекали невідомо на що. Сталося так через великі припливи, особливо сильні цієї весни. Води відступали протягом дня, а потім, цього вечора, колишня Гора-Могила знову стала належати морю.

Я не бачила її п'ять останніх років. Восстаннє, коли ми були в Нормандії, я оминула її. Мої відмовки були ані ліпшими, ані гіршими від тих, що я мала попереднього разу: ми з донею хворіли; я була змучена; ми мали терміново повертатися до Парижа. Відтоді в мене склалося таке враження, що я шукала її навпомацки в книжках, на папері, у своїх спогадах, деякі з них такі далекі і такі нечіткі, що навіть і не знаю, чи вони належать мені.

Цього ранку я знову знайшла її. Вона стоїть посеред води, віддана на поталу морю.

Примітки

1

Новенна, або дев'ятина — традиційна католицька молитовна практика, що полягає у читанні певних молитов упродовж дев'яти днів.

2

Дерев'яна пантофля.

3

Книга Буття, 1:6–8 (пер. І. Огієнка).

4

В ім'я Господнє ми рушили, Щоб постати перед святим Михаїлом (нім.).

5

Матеріал для письма або книгодрукування зі шкіри ссавців.

6

Будь ласка, не переслідуйте овець (англ.).

7

Книга Вихід, 20:4 (пер. І. Огієнка).